

El cànon narratiu ebrenc: Moncada, Bladé, Arbó

Pere Ignasi Poy*

III Seminari sobre patrimoni literari i territori
Móra d'Ebre, 10.XI.2007

1. Introducció i objectius

«Ἡ πόλις θὰ σὲ ἀκολουθεῖ», escriu Konstandinos P. Kavafis en un dels seus poemes més aguts. «La ciutat, on tu vagis anirà», tradueix Carles Riba en l'edició de l'any 1962. I així continua apareixent en l'edició, emblemàtica, de l'any 1977.

Mentre els organitzadors em suggerien la preparació d'aquesta ponència, poques setmanes enrere, pensava en la ciutat, la metàfora en negatiu de la condició humana, de Kavafis. Això no obstant, voldria creure que en aquell moment més aviat la recordava en positiu. En tot cas, no la recordava pas en negatiu... I ho voldria creure perquè enllà del seu sentit profund l'associo a unes quantes circumstàncies entranyables. Algunes no són sinó accidentals, però altres són absolutament substancials, malgrat ésser circumstàncies.

La meua infantesa va ésser tendrament lectora. No podré oblidar mai tants vespres tardorencs en què la meua mare abordava amb mi Dickens, Kipling i Stevenson després d'encaminar les matemàtiques i les ciències naturals. Més endavant la meua adolescència va continuar essent apassionadament lectora. En aquella dolça època daurada, un professor em va descobrir Marguerite Yourcenar, alhora que em va mostrar una manera suggerent de sentir, i viure, la història cultural. I l'univers literari de l'escriptora em va entusiasmar de seguida.

Entenc que com tantes altres persones vaig passar una espècie de febre per Yourcenar: durant força temps, en vaig cercar l'obra, sobretot l'obra en prosa, i també la vida. Fins que vaig topar amb un llibre curiós, *Présentation critique de Constantin Cavafy (1863–1933)*, publicat l'any 1958. L'escriptora hi havia traduït els poemes de Kavafis al francès. I àdhuc els havia acompanyats amb les seues anotacions. Per a mi, la capbussada va consistir en un bell i sorprenent exercici intel·lectual.

Però el meu coneixement del francès era bastant limitat, per no dir defectuós. Amb l'objectiu de millorar aquella lectura de Kavafis, vaig anar a raure en l'edició ribiana de l'any 1977. L'edició comptava amb un pròleg d'Alexis Eudald Solà. El qual l'any 1975 ja havia publicat una traducció pròpia dels poemes que per diversos motius Riba no havia arribat a versionar. En el pròleg, precisament tractava d'aquests motius amb un mestratge captivador. He de confessar que l'encís per aquest text va ésser tan en-

* Llicenciat en Filologia Catalana per la Universitat de Tarragona i diplomad en estudis avançats en Filologia Romànica per la Universitat de Barcelona. Ha ampliat estudis d'humanitats, filosofia i teologia a la Universitat Gregoriana, a Roma. Ara prepara la tesi doctoral, sobre la Bíblia del segle XIV, a la Universitat de Barcelona. Ha impartit docència a la Universitat de Tarragona i, de fet, segueix col·laborant amb les seues Aules d'Extensió, tant al Camp de Tarragona com a les Terres de l'Ebre. En l'actualitat pertany al cos de professors d'ensenyament secundari de la Generalitat de Catalunya. Ha publicat articles, de recerca i divulgació, sobre aquests quatre àmbits: traduccions bíbliques romàniques, didàctica de la llengua i la literatura, història del pensament religiós, i diplomàcia, humanisme i política. També ha dedicat estudis a la cultura ebrenc contemporània i, en especial, a la prosa d'Artur Bladé Desumvila i Francesca Aliern, a la poesia del període 1868–2004 i a la filosofia de Joan B. Manyà. Xerta l'ha designat pregoner de l'actual festa major per aquesta relació amb la cultura ebrenc contemporània.

lluernador que la voluntat personal de cursar la llicenciatura en filologia hi va arrelar. La ventura després va propiciar que la recerca doctoral se centrés en una altra traducció, la de l'anomenada Bíblia del segle XIV. A la qual, rememorant la infantesa i l'adolescència, he dedicat un dels empenys de la meua joventut.

Així, doncs, retorno a la ciutat quan reflexiono des d'una perspectiva filològica. Però endemés hi retorno quan reflexiono sobre qualsevol tema ebrenc i, en particular, sobre Arbó, Bladé i Moncada. No únicament hi retorno en un sentit quasi figurat sinó també en un sentit quasi literal. Perquè aquest territori ja no és el meu territori habitual. Els qui em coneixen saben que l'estudi i el treball, si no la vida, darrerament han contribuït que Roma i Tarragona, dues ciutats similars en molts aspectes, configuren els paisatges de la meua quotidianitat, desplaçant Ulldecona. En bona mesura, la vila natal s'ha acabat convertint en la pàtria de la infantesa i l'adolescència: en l'indret de les primeres descobertes.

I entre aquestes primeres descobertes compto les primeres lectures disciplinades. Passat el temps, m'adono que l'ensenyament rebut a l'escola i l'institut, ambdós públics, va ésser polit. Uns quants professors pacientment van curar de la nostra lectura, i àdhuc la nostra escriptura, raó per la qual prompte vam llegir Arbó i Moncada. (Vaig trobar Bladé a la universitat per mitjà de la meua amiga Núria Grau.) Llavors es va deure tractar d'una decisió agosarada: Arbó acabava de conèixer la incorporació en el cànon amb l'etiqueta d'escriptor marginat, mentre que Moncada començava a presenciar el reconeixement per *Camí de sirga* després de publicar *Històries de la mà esquerra* i *El Cafè de la Granota*. (La primera vegada que vaig haver de fer classe en un centre d'educació secundària no em vaig estar d'introduir Bladé en les meues assignatures. Així vaig homenatjar l'escriptor, a més d'aquells professors i llur pulcritud.)

Encara que ha transcorregut molt temps, la ciutat m'ha acompanyat sempre. I encara que no hi he tornat gaire, la vila natal sovint ha emergit en el racó més insospitat. La ciutat certament va on vaig: no he oblidat mai les meues lectures, perquè no he oblidat mai l'infant que vaig ésser. La ponència, a la seua manera, encarna totes aquestes dimensions de la ciutat contínuament retrobada. No endebades, implica la realització d'un exercici filològic, la visita a un territori que havia estat l'habitual, la recuperació d'uns escriptors llegits durant la infantesa... Per això, sento que avui arribo a la ciutat de Kavafis. De fet, sento que avui arribo a Kavafis.

Des d'una perspectiva formal, he d'admetre que la ponència especialment connecta amb els anhels que inspiren el centenari de la naixença d'Artur Bladé Desumvila. La vinculació evidentment es dona sens perjudici de la seua adscripció a aquest seminari sobre patrimoni literari i territori. El seminari més aviat proporciona el marc adient a la ponència. En la mesura que connecta amb els anhels del centenari, la ponència s'acaba fixant en l'esperit de la descoberta en comptes de l'esperit de la relectura. Perquè detecta que Arbó, Bladé i Moncada no són sinó tres valors literaris a descobrir. I en la mesura que explora el patrimoni literari i el territori, el seminari estableix el bastiment oportú per a la reflexió. De primer assenjala la pertinença d'Arbó, Bladé i Moncada al patrimoni literari català. Després destaca la importància del territori en llurs obres literàries. De fet, els organitzadors ja havien pensat en una anàlisi sobre les sinergies del riu Ebre.

Malgrat que amaga una concessió a la ciutat i els seus personatges —la meua àvia recomanava que el petit passés davant, de manera que Moncada se cita de primer—, el títol sobretot aspira a esclarir la nota constant de la ponència. I en essència aquesta passa per elaborar uns materials amb l'objectiu de formular la tesi següent: es pot parlar d'un cànon narratiu ebrenc que aplega les obres literàries d'Arbó, Bladé i Moncada.

Tal com ací s'enuncia, s'ha de reconèixer que la tesi implícitament assumeix quatre postures. Primer, efectua una elecció geogràfica: només se centra en la cultura descabdellada al caliu del riu Ebre. Segon, efectua una elecció cronològica: només se centra en la cultura ebrenc contemporània, en detriment de la cultura ebrenc medieval i moderna, puntualment estudiada en Moran 1990 i Querol 1999–Querol 2006. Tercer, encara limita l'anterior elecció cronològica per acabar centrant-se en els escriptors amb una obra tancada a causa de llur traspàs. Quart, efectua una elecció literària: només se centra en la prosa, entesa en un sentit bastant ampli, en detriment de la resta de gèneres.

D'altra banda, s'ha de tenir present que les quatre postures ací assumides no s'han de llegir en negatiu. Primer, l'elecció geogràfica a favor del riu Ebre no suposa el refús de l'eix del Maestrat. Millor en-

cara, la ponència és conscient que el territori real, la diòcesi de Tortosa, assenta la seua personalitat sobre el riu Ebre i el Maestrat. Segon, l'elecció cronològica a favor de la cultura ebrenc contemporània no suposa el refús de Cristòfor Despuig o Francesc Vicent García. Tercer, la limitació d'aquesta elecció cronològica a favor dels escriptors difunts no suposa la valoració tàcita dels escriptors vius. Quart, l'elecció literària a favor de la prosa tampoc no suposa la valoració tàcita dels escriptors que conreen, o han conreat, la resta de gèneres.

L'objectiu de la ponència, deia, consisteix a treballar la tesi següent: es pot parlar d'un cànon narratiu ebrenc que aplega les obres literàries d'Arbó, Bladé i Moncada. Es tracta d'un cànon que no amaga les divergències entre aquests escriptors. D'entrada, s'observa que no prenen part en una mateixa poètica o una mateixa tradició. Ni tan sols es pot afirmar que pertanyen a una mateixa generació. Per finalitzar, s'ha d'admetre que fins i tot varien els capteniments respectius davant el riu Ebre.

Això no obstant, es tracta d'un cànon que subratlla les coincidències, endemés poderoses, entre aquests escriptors. Certament varien llurs actituds davant el riu Ebre. Però en paral·lel no poden articular el paisatge literari sense una interacció amb el paisatge real. Certament varien llurs actituds davant l'allunyament del paisatge real. També en varien llurs vivències. Però en paral·lel l'allunyament fibla la memòria, alhora que contribueix a modelar un paisatge literari passat pel seu sedàs. I certament varien llurs actituds davant la fatalitat oculta en l'allunyament. Però en paral·lel la fatalitat, la impossibilitat de retornar al paisatge real, eclosiona en l'articulació del paisatge literari.

Realitzada aquesta explicació, s'ha d'assenyalar que la ponència estructura el seu cos en cinc apartats, els quals s'agrupen en dos nuclis. Per un costat, els apartats n.ºs 2–3 bàsicament analitzen els elements que intervenen en la configuració d'un cànon literari. Des d'una perspectiva més abstracta, l'apartat n.º 2 entén un cànon vinculat tant a l'activitat intel·lectual —que es manifesta en els actes de la docència, la recerca i la publicació— com a l'activitat política. Des d'una perspectiva més concreta, en canvi, l'apartat n.º 3 examina, i emmarca, la presència d'Arbó, Bladé i Moncada en el cànon català.

Per un altre costat, els apartats n.ºs 4–6 bàsicament formulen unes línies per a la descoberta d'aquests escriptors. L'apartat n.º 4 arrela en la novel·la *Terres de l'Ebre*, signada per Sebastià Juan Arbó. L'apartat n.º 5 en el dietari *Viure a Tarragona*, signat per Artur Bladé Desumvila. I l'apartat n.º 6 en l'obra *Camí de sirga*, cristall d'un gènere difícil d'anomenar, signada per Jesús Moncada.

La ponència encara participa de la recerca sobre la didàctica de la llengua i la literatura tal com la concebo en <<http://www.xtec.cat/~ppoy>>. En síntesi, la didàctica, d'ençà de la renovació viscuda a partir de l'any 1990, planteja una educació lingüística en coherència amb una educació literària. Des de visions diferents, Cuenca 1992 i Girolamo 1995 descriuen la interacció entre la llengua i la literatura per mitjà de la lingüística textual. En un temps recent, CALC torna a incidir en la circumstància que «la didàctica de la llengua i la didàctica de la literatura, per ser efectives en els seus respectius àmbits, han d'involucrar-se en una dinàmica retroalimentadora» (2006: 18). Aquesta constitueix una pauta a desenvolupar curosament a les Terres de l'Ebre: la dignificació de llur subdialecte, el tortosí, s'ha de relacionar amb la descoberta, i la reivindicació, de llurs escriptors.

D'altra banda, la didàctica, d'ençà de la mateixa renovació, situa l'educació literària en connexió amb l'educació integral. Badia et al. 1994 parlen d'una educació literària capaç de vehicular una parcel·la important de la formació cultural. En un temps recent, Bordons et al. entenen que l'educació literària, i la formació cultural, passa per «l'eix format per autor, obra i lector» (2004: 7). Arribat el moment del lector, aquesta també constitueix una pauta a desenvolupar curosament a les Terres de l'Ebre: la descoberta de llurs escriptors ha de permetre la valoració de la cultura més propera, així com la millora de la pròpia formació. La setmana passada, per exemple, José Antonio Marina recordava que «mediante la lectura aprovechamos la experiencia de la humanidad, contenida en los libros, y nos libramos de un adanismo bobo», ja que «nuestra inteligencia es lingüística, y la convivencia, íntima y política, es lingüística» (2007: 26).

Treballar la tesi d'un cànon narratiu ebrenc implica fer visible un aspecte essencial del territori. I en certa manera també implica afaiçonar-lo i projectar-lo. Vet ací una qüestió gens anodina. Les Terres de l'Ebre, i per extensió la diòcesi de Tortosa, presenten la singularitat d'ésser una zona de penombra dintre una comunitat sociocultural en una situació especial. I igualment presenten la singularitat d'haver d'expressar-se mitjançant aquesta comunitat. En unes altres paraules, les Terres de l'Ebre no com-

ponen sinó una veu d'aquesta comunitat i en aquesta comunitat. D'una manera rigorosa, Niño 1988 detalla el procés pel qual durant el període 1875–1925 França divulga les seues inquietuds més variades a Espanya servint-se d'una construcció cultural com l'hispanisme. En paral·lel, i salvades les distàncies, aprofundir un cànon narratiu ebrenc pot contribuir a bastir un mecanisme per difondre els interessos territorials. En definitiva, es tracta d'associar el cànon almenys a l'ambaixada cultural.

2. Cànon literari: actors i processos

Per definició, el cànon literari aplega els autors i els treballs més representatius d'una determinada cultura. En conseqüència, el cànon literari comprèn un repertori resultant d'una interpretació, fins i tot una valoració, dels autors, llurs trajectòries i llurs aportacions. D'entrada, els lectors són els encarregats de realitzar, i formular, aquests judicis. Ara bé, s'ha de reconèixer que només alguns lectors, entre els possibles, compten amb l'aptitud adient per decidir sobre el contingut del cànon. Millor encara, s'ha de tenir present que només alguns lectors compten amb el reconeixement suficient per argumentar sobre el cànon. D'una manera habitual, el cànon s'articula a l'empara de les institucions culturals, amb el benentès que aquestes poden posseir un caràcter més aviat educatiu o més aviat polític. Principalment, es vincula a l'activitat intel·lectual manifestada en els actes de la docència, la recerca i la publicació. Però no rebutja l'aval procedent de la política.

L'activitat intel·lectual capaç de combinar la docència, la recerca i la publicació, sens dubte, és l'activitat universitària. En part, aquesta conjugació també es dona en l'ensenyament secundari, a pesar que en general aquest sol reproduir les conclusions sintetitzades durant l'activitat universitària. L'ensenyament universitari desplega una tasca que es pot resumir en tres punts. Primer, observa la producció literària a analitzar. Segon, aplica les tècniques necessàries per valorar les obres literàries seleccionades. Es tracta d'unes tècniques sobre les quals teoritza en l'exercici de la seua pròpia activitat. Tercer, comenta les característiques més notables de les obres seleccionades. Des de l'exercici positiu, doncs, l'ensenyament universitari exerceix un protagonisme decisiu en l'instant de dissenyar el cànon. Encara que no s'ha de menysprear el paper desenvolupat per algunes associacions culturals —clubs de lectura—, moltes empreses editorials —sovint amb llurs guardons— i, per suposat, els mitjans de comunicació. Avui dia les noves tecnologies de la informació i la comunicació igualment incideixen en el debat sobre el cànon.

A l'empara del seu dilatat treball previ com a observador, avaluador i comentarista de les obres literàries, i en especial de les obres contemporànies, Molas 1998: 137 considera que el cànon literari aplega els autors i els treballs més representatius d'una determinada cultura, tal com s'exposava abans. La representativitat, al seu torn, es pot arribar a mesurar en funció de set variables. Les quals es poden agrupar en dos blocs. Primer, l'autor i l'obra canònics posseeixen la capacitat per transcriure allò pregonament humà. Una sort de filosofia literària sostindria que allò humà hi emergeix malgrat els paràmetres espai–temps. Segon, l'autor i l'obra canònics posseeixen la capacitat per representar no sols una societat i una època sinó també un estil, un gènere i un ideari literaris. Tercer, l'autor i l'obra canònics posseeixen la capacitat per modificar la història literària. En certa manera, l'autor i l'obra canònics repercuteixen en la història literària en la mesura que, per un costat, encarnen un estil, un gènere i un ideari literaris i, per un altre costat, els innoven, molt sovint des de la tradició. Quart, l'autor i l'obra canònics posseeixen la capacitat per resistir l'anomenat pas del temps. Calvino 1991 recorda que l'autor i l'obra que ho aconsegueixen acaben mereixent la consideració de clàssics, ultra canònics.

Cinquè, l'autor i l'obra canònics admeten lectures des de diverses perspectives. Sisè, l'autor i l'obra canònics suporten les comparacions positives. D'entrada, l'autor i l'obra canònics es poden comparar amb els autors i les obres canònics de la pròpia tradició lingüística. Igualment, es poden comparar amb els de la pròpia tradició cultural, per molt que pertanyen a altres tradicions lingüístiques. (Això no obstant, pareix que no s'ha entrat a teoritzar, i ni tan sols a debatre, sobre les comparacions entre els autors i les obres canònics provinents de tradicions culturals, i per tant lingüístiques, prou distants.) Setè, l'au-

tor i l'obra canònics toleren les traduccions. En certa manera, l'autor i l'obra canònics es poden traduir en la mesura que es poden llegir des de diverses perspectives i que es poden comparar amb els altres autors i les altres obres canònics.

Per ventura, Bloom, amb les seues reflexions, i també amb la seua projecció, revitalitza el debat sobre el cànon literari durant la darrera dècada. Precisament, s'ha d'assenyalar que en definitiva Bloom 1994 il·lumina dos aspectes a tractar per la ponència. Per un costat, Bloom 1994 acaba obligant el teòric a pensar sobre l'essència del cànon malgrat que *només* parla del cànon literari occidental. El cànon no consisteix en una simple nòmina d'autors i obres: en realitat, consisteix en un repertori d'idees i valors. Millor encara, el cànon trena la identitat des del moment que facilita uns continguts a una tradició i en la mesura que eixampla, si no impulsa, la tradició. Per un altre costat, Bloom 1994 acaba situant la literatura, i no tan sols el cànon, enllà de la seua fita estrictament artística. La literatura no es limita a una elaborada expressió artística: més aviat proporciona els elements necessaris per bastir l'anomenada comunitat sociocultural. Millor encara, una literatura representa, i identifica, una comunitat, dintre la qual exerceix una autoritat.

La *HLC* (1964–1987), signada per Riquer, Comas i Molas, continua essent la reflexió canònica més emblemàtica de la literatura catalana. Ara no s'ha d'entrar en la necessitat, d'altra banda evident, de la seua revisió. Ara tampoc no s'ha d'entrar en la discussió, d'altra banda útil, de la seua actualitat. Ara no s'hi ha d'entrar, però ambdós aspectes no s'han d'amagar per aquest motiu. En tot cas, s'ha de subratllar el plantejament que inspira el conjunt. Es tracta, a més, d'unes característiques especialment detectables en la redacció de la història literària contemporània, elaborada sota la direcció de Molas. Cal observar que la seua formació intel·lectual es produeix durant la dictadura franquista. Per tant, en virtut d'una profunda càrrega cultural, política i social, ultra emotiva. Igualment, cal observar que la projecció d'aquesta seua formació es produeix a partir de l'any 1960. Per tant, en funció d'un programa centrat en la reconstrucció en comptes de la resistència. El període 1950–1980 culturalment excel·leix per la superació de les antigues tècniques historiogràfiques romàntiques i per la importació de les modernes tècniques positives, i de vegades marxistes. Mentre que políticament excel·leix per la normalització de la societat, per la recuperació del vell somni renaixencista, modernista i noucentista.

La *HLC*, sens dubte, marca un abans i un després en l'articulació del cànon literari català contemporani. De fet, s'acaba erigint en una referència ineludible en els estudis literaris a causa de l'aval institucional rebut. Això no obstant, s'ha d'admetre la publicació d'altres propostes durant el període 1950–1980. Així, per exemple, s'ha de parlar de la *Història de la literatura catalana* (1954) signada per Ruiz-Calonja, la *Literatura catalana contemporània* (1971) signada per Fuster, la *Literatura catalana. Dels inicis als nostres dies* (1979) signada per Carbonell, Espadaler, Llovet i Tayadella i, per acabar, la *Síntesi d'història de la literatura catalana* (1980) signada per Vidal-Alcover. Cal dir que tracta d'unes propostes que solen coincidir amb la *HLC* en els aspectes fonamentals, a pesar que en modifiquen les òptiques teòriques i en varien les conclusions parcials en algunes ocasions.

No s'ha d'ocultar que la sutura entre les institucions culturals i el cànon literari ha arribat a formular determinades qüestions sobre els seus aspectes més externs, bé que parcialment connectades amb els aspectes interns acabats de comentar. Es tracta d'unes qüestions que es poden resumir en tres punts. Primer, s'ha de tenir present que les institucions, àdhuc les culturals, també treballen amb criteris polítics. El teòric aleshores s'ha de plantejar si la influència exercida des de la política afecta les conclusions estrictament culturals d'una manera negativa. En unes altres paraules, s'ha de plantejar la naturalesa de la intimitat entre la política i la cultura. Potser el cànon no es consensua des de la política sinó des de la cultura. Però s'ha de reconèixer que la política l'avalua en bona mesura. Segon, s'ha de tenir present que el debat cultural, damunt del qual es construeix el debat canònic, no interessa sinó una part de la societat. Això no obstant, les institucions, i en darrera instància la política, necessiten el cànon per difondre una porció del seu projecte comunitari. Fins i tot, per avalar-lo, les institucions treballen perquè el seu projecte arrela en l'autoritat del cànon. La qual cosa demostra que aquest se sol conèixer almenys superficialment, alhora que se sol associar a un cert prestigi. Tercer, s'ha de tenir present que les institucions solden el cànon en avalar-lo. D'una manera automàtica, doncs, la seua permeabilitat esdevé força reduïda. La qual cosa determina que la seua transformació es done a un ritme més aviat lent.

Tampoc no s'ha d'ocultar que la sutura entre les institucions culturals i el cànon literari ha contribuït a crear unes zones de penombra, si no unes zones d'ombra, enteses literalment tant des d'una perspectiva geogràfica com des d'una perspectiva simbòlica. Es tracta d'un fenomen conegut pertot, amb l'inconvenient que afecta les comunitats socioculturals en una situació especial, en una situació minoritària o minoritzada, d'una manera doble. Per un costat, el cànon ja topa amb determinades dificultats a l'hora de consolidar-se: les institucions solen treballar en condicions desavantatjoses. En conseqüència, el cànon i les seues circumstàncies se'n ressenten. Per un altre costat, el debat sobre alguns autors i algunes obres es dóna tard o no es dóna mai. Vet ací la coincidència amb les comunitats socioculturals normalitzades: alguns autors i algunes obres no pertanyen al cànon per culpa que s'allunyen geogràficament o ideològicament de les institucions.

Les Terres de l'Ebre precisament constitueixen una de les diverses zones de penombra amb què compta la comunitat sociocultural catalana, tal com detalla Valldopérez 2004. Ara no s'ha d'insistir en la manera com les decisions polítiques adoptades durant la legislatura catalana 1999–2003 i l'espanyola 2000–2004 aconseguiren que emergís un moviment, estructurat i organitzat, capaç de vehicular un descontentament social acumulat durant les darreres dècades. Tampoc no s'ha d'insistir en la manera com algunes iniciatives periòdicament situen el territori en el centre, si no en la cruïlla, dels països catalans, alhora que n'hi projecten l'imaginari. Per contra es pot insistir en la circumstància que les Terres de l'Ebre no han tingut la suficient rellevància política perquè se'n senta la veu. Encara es pot insistir en la circumstància que les Terres de l'Ebre no han pertangut a la simbologia comunitària enllà de la convenció i el tòpic. (Aquesta simbologia més aviat arrela en la Catalunya Vella.) I s'hi ha d'insistir per entendre els motius pels quals el cànon literari català contemporani desconeix els autors ebrencs i llurs obres.

Després d'admetre que les institucions educatives desenvolupen el seu paper en el disseny del cànon, s'ha d'ésser conseqüent i s'ha de subratllar la conveniència que les Terres de l'Ebre participen del debat literari des de la perspectiva de l'ensenyament. En definitiva, les Terres de l'Ebre han de connectar amb l'esfera universitària. Per aconseguir-ho, s'ha de treballar en dues direccions. Per un costat, s'ha de continuar potenciant la descentralització de la Universitat de Tarragona i, per tant, s'ha de continuar dotant el campus ebrenc. Per un altre costat, s'ha de lluitar per la presència d'uns estudis superiors relacionats amb les ciències humanes i socials. Paral·lelament, les Terres de l'Ebre han de cuidar el seu ensenyament secundari, a més de les seues associacions culturals, les seues empreses editorials, els seus mitjans de comunicació i les seues connexions a les noves tecnologies de la informació i la comunicació. Aquests no sols han exposat llurs parers sobre els autors, les obres, les idees i els valors literaris: també han contribuït a la preservació del patrimoni cultural, així com a la defensa del cànon local. Això no obstant, l'anàlisi de la literatura local —la seua observació, la seua valoració i la seua comparació— ha de trobar la complicitat de la política. La intimitat entre la cultura i la política acaba exigint que els polítics ebrencs entenguin les qüestions fonamentals.

3. Arbó, Bladé, Moncada: presència i tracte en el cànon català

L'apartat anterior, en el seu darrer tram, apuntava que qualsevol cultura genera certes penombres: certs autors, certes obres i certes àrees se situen en els margens del cànon. Les penombres es poden explicar per una simple distància geogràfica, encara que no s'han de descartar les distàncies estètiques i ideològiques. Això no obstant, comprendre la marginació d'un autor, una obra o una àrea demana comprendre'n el marc inicial, així com l'evolució del cànon en el decurs de la història.

El cànon literari ebrenc, si no la cultura literària ebrenca, compta amb una incidència més aviat desigual en el cànon català. Així, per exemple, en presentar l'època medieval se solen valorar les homilies occitanes de Tortosa, mentre que en presentar l'època moderna fonamentalment se solen valorar les obres de Cristòfor Despuig i Francesc Vicent García. (Ara bé, no s'ha d'amagar que en part aquestes ponderacions responen a determinades dinàmiques del cànon central: les homilies occitanes de Tortosa

expliquen una porció de les homilies d'Organyà, considerades el primer text català amb un caient literari, mentre que Cristòfor Despuig i Francesc Vicent García salven la continuïtat de la literatura catalana culta durant el sospir medieval.) En canvi, en presentar l'època contemporània la cultura literària ebrenc es troba en un apreuament etern. N'és il·lustratiu que Arbó coneix una sort d'incorporació en el cànon amb la consideració d'autor marginat en la dècada de 1980. N'és més il·lustratiu que aquesta consideració encara no s'haja revisat seriosament, tot i haver transcorregut vora vint anys.

A fi d'il·lustrar el tracte dispensat al cànon ebrenc, es poden repassar els tèrmenes amb què el cànon central ha acollit les figures d'Arbó, Bladé i Moncada. A causa de les seues mateixes limitacions, la ponència s'obliga que, per realitzar l'exercici, s'hagen d'escollir els representants més qualificats del cànon central. Per això, s'inclina per la *HLC*, signada per Riquer, Comas i Molas, i la *LCC*, dirigida per Bordons i Subirana. Per un costat, l'elecció de la *HLC* (1964–1987) la justifiquen unes raons evidents. Amb tot, s'ha de recordar que s'ha erigit en la referència obligada de les persones que inicien l'estudi de la literatura catalana. La seua influència ha estat molt poderosa en els ambients universitaris, de manera que ha servit per formar una part considerable dels professors de l'ensenyament secundari. En paral·lel, l'ensenyament secundari ha treballat, i treballa, amb uns llibres que en resumeixen les conclusions, ultra reproduir-ne les estructures. Per un altre costat, l'elecció de la *LCC* (1999) la justifiquen almenys tres raons. Primer, en part l'enllesteix la generació posterior a la de Riquer, Comas i Molas. Segon, en bona mesura no contribueix a la reconstrucció de la comunitat sinó a la seua refundació. Tercer, es planteja des de l'activitat universitària desenvolupada durant el període 1980–2000, així com es proposa des de l'articulació d'una universitat, la Universitat Oberta de Catalunya, nova i moderna.

La *HLC* es divideix en tres blocs. El primer bloc, el dedicat a l'època medieval, a cura de Riquer, comprèn els volums n.ºs 1–4. El segon bloc, el dedicat a l'època moderna, a cura de Comas, comprèn els volums n.ºs 5–8. I el tercer bloc, el dedicat a l'època contemporània, dirigit per Molas, comprèn els volums n.ºs 9–11. Arbó, Bladé i Moncada, per tant, s'han de cercar en el tercer bloc i s'han de llegir sota el prisma de Molas.

Algunes notícies sobre Arbó ja es poden localitzar en el volum n.º 9 d'una manera dispersa. Això no obstant, Arbó troba el seu espai en el volum n.º 10, en un capítol signat per Arnau. Arnau 1987a —fonamentalment una síntesi d'Arnau 1981 i Arnau 1987b— incideix en la circumstància que durant el període 1906–1925 la novel·la catalana travessa una crisi creativa per dos motius. Per un costat, a causa de l'aplicació de la teoria literària noucentista. El noucentisme valora la poesia en detriment de la narrativa. Per un altre costat, a causa de la redefinició coneguda pel gènere en el marc europeu. Europa planteja l'abandó d'algunes tècniques, com ara les descriptives, al costat de l'adopció d'unes de noves, com ara les psicològiques. Arnau 1987a situa Arbó entre els escriptors el treball dels quals possibilita la recuperació de la narrativa a partir de 1930. De primer distingeix els narradors ubicats en la zona de claror, entre els quals es poden destacar Xavier Benguerel, Cèsar August Jordana, Francesc Trabal i Carles Soldevila. Després distingeix els narradors ubicats en la zona de penombra, entre els quals es poden destacar Aurora Bertrana, Miquel Llor i Alfons Maseras, a més d'Arbó. Tal com subratlla Arnau 1987a: 62–72, aquest entronca amb Eurípides i Dostoievski per acabar excel·lint per un existencialisme fatalista adobat amb uns quants ingredients: el turment, la complexitat psicològica, la bogeria, el destí implacable i la mort.

Mancat de notícies disperses, Bladé també troba el seu espai en el volum n.º 10, malgrat que en un capítol signat per Manent. Manent 1987 destaca que durant el període 1918–1939 la literatura arrelada en el fenomen de la dicció, i sobretot en la persona de l'autor, assoleix una vitalitat considerable, així com una qualitat destacable. Per un costat, molt sovint es tracta d'una literatura altament vinculada al periodisme. Aleshores s'erigeix en una literatura que cristal·litza en els diaris catalans a través dels principals gèneres periodístics: article, crònica i reportatge. Per un altre costat, també es tracta d'una literatura vinculada a una certa experiència personal de la memòria. Aleshores s'erigeix en una literatura que enllà dels diaris cristal·litza en l'assaig, la biografia i les memòries. Manent 1987 considera que els prosistes més representatius, tant del període com del gènere, són Carles Cardó, Gaziell, Josep Pla i Antoni Rovira Virgili, a més de Bladé. Tal com subratlla Manent 1987: 125–126, aquest acaba dissecionant les cares de l'exili mitjançant una prosa que destil·la contemplació, incisivitat, serenitat i universalitat, a banda de cura, i preocupació, estilística a pesar de l'allunyament de les escoles estètiques.

Moncada no apareix pas en la *HLC*. Aquesta circumstància posseeix una explicació ben senzilla en el cas que es tinga present que l'any 1987 és l'any en què es tanca la *HLC*. Per un costat, l'any 1987 Moncada *únicament* ha publicat dos dels reculls de contes més emblemàtics de la seua trajectòria literària: *Històries de la mà esquerra* (1981) i *El Cafè de la Granota* (1985). (El tercer d'aquests reculls és *Calaveres atònites*, datat l'any 1999.) Per un altre costat, l'any 1987 encara no ha publicat cap de les seues obres angulars: *Camí de sirga* (1988), *La galeria de les estàtues* (1992) i *Estremida memòria* (1997). L'any 1987, doncs, no existeix ni la matèria ni la perspectiva suficients per entrar a valorar l'aportació i la consistència literàries de Moncada.

La *LCC* s'organitza en nou seccions precedides d'un prefaci que, al seu torn, configura el capítol n.º 1. La primera secció, la dedicada al segle XIX, abraça els capítols n.ºs 2–8. La segona secció, la dedicada al modernisme, abraça els capítols n.ºs 9–16. La tercera secció, la dedicada tant al noucentisme com a les avantguardes, abraça els capítols n.ºs 17–21. La quarta secció, la dedicada al període 1920–1939, abraça els capítols n.ºs 22–28. La cinquena secció, la dedicada a l'exili, abraça els capítols n.ºs 29–32. La sisena secció, la dedicada al període 1939–1959, abraça els capítols n.ºs 33–38. La setena secció, la dedicada al període 1960–1969, abraça els capítols n.ºs 39–46. La vuitena secció, la dedicada al període 1970–1989, abraça els capítols n.ºs 47–57. I la novena secció, la dedicada a la literatura coetània, abraça els capítols n.ºs 58–61. Així, doncs, Arbó s'ha de cercar en la quarta secció, Bladé en la cinquena secció i Moncada en la vuitena i la novena seccions.

Precedit d'algunes notícies disperses, Arbó ara troba el seu espai en el capítol n.º 28, signat per Pelegrí. Pelegrí 1999 el torna a situar entre els escriptors el treball dels quals possibilita la recuperació de la narrativa a partir de 1930. Respecte a les característiques literàries, Pelegrí 1999: 187 en subratlla la tendència a presentar els personatges en una lluita cruel en contra d'un món i, per extensió, un destí plenament hostils. El fatalisme que en corona les trames en possibilita una profunda recerca existencial que molt especialment s'atura a analitzar el fenomen de la culpa.

Bladé ara troba el seu espai en el capítol n.º 32, signat per Campillo. Campillo 1999 no proposa el període 1918–1939 sinó l'exili com la clau per a la seua lectura. La qual cosa evidentment no significa que no tinga present el període 1918–1939 en l'instant de comprendre'l en el seu conjunt. Campillo 1999: 210–211 el presenta com el constructor literari de dos documents relacionats entre si. Per un costat, es tracta del redactor d'una de les cròniques més excel·lents de la derrota catalana en la guerra civil. Per un altre costat, es tracta del transcriptor d'una de les conseqüències immediates d'aquesta derrota: l'exili. Campillo 1999: 210–211 identifica l'exili amb la clau per a la lectura de Bladé sense percebre que la interpretació més justa passa per reconèixer-ne la memòria com la font de tota la literatura.

Per acabar, Moncada troba el seu espai en els capítols n.ºs 47 i 60, respectivament signats per Broch i Cònsul. Broch 1999 i Cònsul 1999 en destaquen la singularitat entre els narradors del període 1980–1999. En concret, Broch 1999: 304 el presenta en el marc de la renovació literària del període 1970–1989. Això no obstant, no l'acaba d'incloure entre els components de l'anomenada generació de 1970, tot i pertànyer-hi cronològicament. De fet, i juntament amb Maria Barbal i Ramon Solsona, comença a publicar una mica més tard que altres de la seua generació. I Cònsul 1999: 389–390 en subratlla una singularitat arrelada en una tasca per construir literàriament un espai mític aprofitant els elements proporcionats per la desaparició física d'una realitat coneguda.

4. Arbó: el riu Ebre i el seu delta, tràgica solitud existencial

Respecte a Arbó (1902–1984), la distància permet d'afirmar que Carme Arnau ha contribuït sobre manera a fixar les claus per a la lectura. De fet, els seus treballs fonamentals, publicats durant el període 1980–1987, marquen un abans i un després en l'estudi de l'autor. Tal com ella mateixa manifesta, Arnau 1980 representa l'embrió del procés desenvolupat durant aquest període. Es tracta d'un text en què sintèticament però sistemàticament exposa les claus per a la lectura de l'autor. Així, doncs, proposa

l'existencialisme fatalista com l'eix inspirador de tota la seua obra. Aquest eix actualitza Eurípides i Dostoievski, alhora que desemboca en el turment, la complexitat psicològica, la bogeria, el destí implacable i la mort. D'altra banda, incideix en la circumstància que l'autor contínuament adopta uns ambients i uns personatges socialment marginats per acabar plantejant la marginalitat del mateix autor en el panorama cultural català. Arnau 1981 analitza Arbó i Llor des d'aquesta mateixa perspectiva. Arnau 1987b completa Arnau 1980 en oposar Arbó i Llor, els marginats, a Soldevila i Trabal, els integrats. I Arnau 1987a finalment resumeix Arnau 1987b per introduir la dicotomia marginats–integrats en la *HLC*.

Abans del període 1980–1987, l'estudi d'Arbó s'inicia en alguns assaigs literaris d'una manera més aviat inconnexa. Ara bé, s'ha de reconèixer que no sols es tracta d'un estudi tímid sinó sobretot puntual. Entre els diversos assaigs publicats, per ventura es poden destacar Tasis 1935, Alborg 1958, Albèrès 1962 i Entrambasaguas 1971–1973. Kellogg 1975 i López 1975 respectivament aprofundeixen les qüestions de la desgràcia i la ruralia. En canvi, Beser 1966 dissenya una primera aproximació conjunta a totes aquelles obres que articulen un cicle ebrenç per mitjà de l'ambientació.

Després del període 1980–1987, l'estudi d'Arbó sempre té present la lectura unificadora de Carme Arnau implícitament. Així, per exemple, Caballé 1988 continua Beser 1966 assumint Arnau 1987a–Arнау 1987b. Enllà d'aquesta circumstància, mostra la mitificació literària del riu Ebre a través del cicle ebrenç. D'altra banda, Rosales 1992 novament enllesteix una visió conjunta de tota l'obra assumint Arnau 1987a–Arнау 1987b. Això no obstant, aquest combina Arnau 1987a–Arнау 1987b amb les indicacions que Arbó va proporcionar per a una interpretació dels seus propis texts en *Los hombres de la tierra y del mar* (1961) i *Memorias. Los hombres de la ciudad* (1982). Més recentment, i sobretot arran del centenari de la seua naixença, auspiciat per la Institució de les Lletres Catalanes, Xavier García, Josep Igual, Joaquim Molas, Montserrat Palau, Gabriel Piñol, Ricard Salvat i Antoni Vilanova també contribueixen a perfeccionar el coneixement d'Arbó. López 2002: 45 precisament facilita una selecció dels treballs més destacats per assolir aquest mateix objectiu.

Per realitzar una aproximació a Arbó i la seua obra, la ponència pretén d'assajar una lectura de la novel·la *Terres de l'Ebre* (1932). A pesar que s'ha de reconèixer que no es tracta d'un de gaire llegit, s'ha de dir que el text, per un costat, s'ha erigit en una de les icones històriques de les terres ebrenques i, per un altre costat, s'ha convertit en un dels símbols més emblemàtics de la narrativa de l'autor. Per això, en relació amb aquesta obra s'han de tenir present almenys tres circumstàncies abans de continuar. Primer, *Terres de l'Ebre* no és pas la novel·la de la unitat territorial avui dia anomenada Terres de l'Ebre. En parlar-ne, més aviat es refereix al delta de l'Ebre. Segon, s'ha de comprendre que en essència *Terres de l'Ebre* no es proposa, ni es planteja, la mitificació dels paisatges ebrenços. De la mateixa manera, s'ha de comprendre que tampoc no es planteja la mitificació o la reivindicació del delta. Les terres de l'Ebre, i en particular la seua indigència durant el trànsit entre els segles XIX–XX, es converteixen en una excusa literària per analitzar l'acció del destí sobre els marginats. Evidentment, les Terres de l'Ebre se segueixen localitzant en una zona de penombra. Però les actuals Terres de l'Ebre, tal com es comprenen i es defensen, difereixen sobre manera de les terres de l'Ebre retratades per Arbó. Tercer, *Terres de l'Ebre*, sens dubte, identifica el seu autor i, per extensió, el conjunt de la seua obra. Es tracta d'una aportació fonamental que en bona mesura aplega, i desenvolupa, els elements característics d'una poètica. Ara bé, Arbó és més que *Terres de l'Ebre* i Arbó no s'ha d'interpretar únicament a través del sedàs de *Terres de l'Ebre*.

Respecte a la tècnica narrativa, en apehlar al paisatge *Terres de l'Ebre* s'aparta del costumisme imperant en la descripció literària durant el segle XIX. Això no obstant, encara s'ha d'estudiar profundament si aprofita certs ressorts realistes, a més de naturalistes i modernistes. En part, el disseny de *Terres de l'Ebre* enllaça amb el disseny de la comèdia humana segons Balzac: el llibre juxtaposa tres històries connectades formalment mitjançant els personatges i la geografia, així com filosòficament mitjançant el desenvolupament de les mateixes idees. Enllà de l'estètica, en la pràctica la descripció serveix un existencialisme que conjumina alhora un fatalisme clàssic, una abnegació judeocristiana i un determinisme naturalista. No es pot parlar d'una descripció autònoma sinó d'una descripció condicionada per un experiment: l'exploració de l'existència i les seues vores sota el prisma del fatalisme, l'abnegació i

el determinisme. Ací es pot observar que en certa manera Arbó confirma Balzac en la mesura que *Terres de l'Ebre* ofereix el negatiu de la comèdia humana. Per a Balzac els personatges que no acullen l'existència com una comèdia acaben immersos en una tragèdia, mentre que per a Arbó el grotesc és tràgic, i a l'inrevés, amb el benentès que l'existència sols admet aquest format.

En la primera meitat del segle XIX, el romanticisme aconsegueix d'abandonar la filosofia de l'essència per centrar la filosofia en el subjecte, la seua experiència i la seua existència, així com en una mistificació d'aquesta mateixa existència, tal com apunta Brocà 1997: 36–37. La realitat, i per tant la realitat a descriure, es transforma en una construcció de l'home, en una projecció del subjecte, tal com recorda Brocà 1997: 66. En la segona meitat del segle XIX, la derivació romànica radicalitza la filosofia del subjecte, de manera que l'home s'equipara a la seua existència, tal com torna a apuntar Brocà 1997: 159–173. De primer Schopenhauer articula un pensament arrelat en el dolor existencial: la mort, esperada, no és sinó una sort de gràcia concedida per deslliurar-se de l'absurditat que suposen la vida i les seues necessitats, tal com recorda Brocà 1997: 91–101. Després Kierkegaard insinua un pensament en connexió amb l'existència espiritual: l'home, sempre sol davant el fonament de la seua existència, al qual ha de respondre, desplega la vida enmig de l'angoixa suscitada per la tensió d'una llibertat que crida alhora al pecat i la renúncia, tal com torna a recordar Brocà 1997: 103–111. El segle XX hereta les preocupacions existencialistes, tal com palesa Sartre.

L'esquema de l'existencialisme emergeix almenys en quatre detalls fundacionals de *Terres de l'Ebre*. Primer, en la pràctica l'argument, i la seua disposició en la trama, no apunta a l'essència sinó l'existència. Els personatges, amb independència del seu rang, són esclaus de llur existència. La pregunta per l'essència constitueix una pregunta impropcedent en comprendre que l'essència no es pot separar de l'existència. I l'existència humana, i per tant l'essència humana, posseeix una connotació completament negativa. Segon, el lector només coneix una realitat existencial o existencialitzada. El paisatge aleshores es concep com una de les projeccions de l'existència humana. En la mesura que l'existència suposa un esclavatge, el paisatge es converteix en una de les presons humanes. L'únic paisatge pacífic aflora en les acaballes, després que el destí rossegue l'home. Tercer, cada personatge ofereix una versió d'un dolor existencial sobretot provocat per la inevitable condició humana. L'existència es viu dramàticament des de les perspectives més diverses: essencial, relacional, generacional i social. Des de l'instant que la fatalitat s'inscriu en el cor de la mateixa condició humana, s'ha d'acceptar que l'existència únicament es pot viure d'una manera dramàtica. El drama, a més, el corona la mort. Millor encara, el coronen les possibilitats tràgiques de la mort: la simbòlica, habitualment la bogeria, i la real, habitualment el suïcidi. L'alliberament del dolor existencial, doncs, només es dona a través d'un altre dolor existencial: el que directament o indirectament provoca la mort. Quart, cada personatge encara l'existència en la solitud més implacable, de manera que la solitud també es converteix en una de les presons humanes. Per un costat, l'home s'enemista amb el seu medi ambient: el paisatge se li mostra agressiu. Per un altre costat, l'home es malfia del seu proïsme: l'alteritat se li mostra anul·lada, si no anul·ladora, per culpa de la incomprensió, la incomunicació, la insociabilitat, l'enemistat i, sobretot, el destí. L'home viu la solitud existencial sense remei.

En la segona meitat del segle XIX, la derivació romànica es proposa un repte: el de la recerca de la veritat sobre l'home, sobre la seua essència i la seua existència. L'exercici de la filosofia demana un esforç al pensador. Li recorda la impossibilitat de creure, i fins i tot la impossibilitat d'ésser feliç. D'altra banda, s'ha de reconèixer que, a l'entorn de les possibilitats de creure i ésser feliç, els mateixos resultats de la recerca no són gaire falaguers, en especial en els tres mestres de la sospita. De primer Freud redueix l'home a la seua esfera psicològica: els somnis demostren que no es tracta d'un àngel sinó un monstre. De l'home lògic, doncs, es passa a l'home irracional, tal com es pot seguir en Brocà 1990: 385–388. Després Marx redueix l'home a la seua esfera social: la pròpia actitud davant el treball demostra que el capitalisme l'ha transformat en un presoner. De l'home conscient, doncs, es passa a l'home social alienat, tal com es pot seguir en Brocà 1990: 352–357. Per acabar Nietzsche redueix l'home a la seua esfera ètica: la pràctica religiosa demostra que hipòcritament alimenta un ritual sense una moral. De l'home creient, doncs, es passa a l'home superat en l'ultrahome, tal com es pot seguir en Brocà 1990: 365–375.

Els esquemes dels mestres de la sospita també emergeixen almenys en uns altres tres detalls fundacionals de *Terres de l'Ebre*. Primer, els personatges no sols acusen un recargolament psicològic sinó sobretot un turment psicològic. La bogeria constitueix, i endavant modifica, l'home. Segon, els personatges habiten en la societat i l'ambient d'una manera inhumana. La societat condemna l'home a viure en una determinada classe, la dinàmica de la qual li impossibilita el progrés. D'altra banda, l'ambient, al compàs de la psicologia i la societat, se li converteix en un turment. Tercer, els personatges assumeixen un formalisme sense un contingut. En adquirir la consciència de llur hipocresia, i per extensió de llur situació, coneixen un procés pel qual refermen llur humanitat. Això no obstant, el destí assetja la voluntat de superar la limitació. En bona mesura, aquesta realització suposa la consumació d'un fracàs, tal com s'observa en els desenllaços dels dos protagonistes. Per un costat, Joan s'afirma a si mateix mitjançant el suïcidi. Paradoxalment, però, el suïcidi no aconsegueix sinó el seu destí. Per tant, la superació, plantejada des de la llibertat, es consuma a través d'una acció ferida per l'esclavatge. La psicologia, doncs, imposa el seu turment. Per un altre costat, Joanet s'afirma a si mateix mitjançant la fugida. L'abandó aleshores confirma la impossibilitat de transformar la societat i l'ambient. Per tant, la superació, novament plantejada des de la llibertat, es consuma a través d'una acció prenyada per la impotència: l'home ni es pot imposar ni pot imposar la seua llei. La societat, doncs, imposa les seues regles. Aquest desenllaç, a més, planteja una incògnita: la manera com el destí planarà damunt la psicologia de Joanet.

En síntesi, *Terres de l'Ebre* filosòficament s'articula conjuminant cinc nuclis. Primer, el delta de l'Ebre, i en concret la descripció de la seua realitat, remet a un univers subterrani, alhora grotesc i sòrdid. La descripció no sols desmantella el paradís sinó el mite de l'home essencialment bo. Així, doncs, el delta categoritza l'home des d'una perspectiva externa. Segon, els personatges viuen en la desgràcia en coherència amb la seua essència. L'home es caracteritza per estar desvalgut, esclavitzat i marginat. En resum, l'home essencialment és un esclau. Per això, no habita un paradís sinó una presó. Tercer, l'home, esclavitzat, no té la capacitat per objectivar el seu univers. Ni tampoc el seu destí. En conseqüència, la topada entre la seua condició i la seua incapacitat deriva en una psicologia summament alambinada. I la complexitat es tradueix en un turment constant. Quart, la pressió psicològica desvetla la bogeria. Ara bé, es tracta d'una bogeria constitutiva de l'home. La bogeria esclavitzava l'home psicològicament, la qual cosa succeeix d'una manera implacable malgrat la vida: malgrat l'emoció, malgrat el sentiment, malgrat el lirisme, malgrat l'amor i malgrat el sexe. Enllà de la bogeria, encara plana el destí. L'acompliment del destí, això és, l'amenaça de la mort, també esclavitzava l'home. L'home, doncs, essencialment és un esclau, un boig i un mort. Cinquè, en darrera instància l'home lliura un combat contra el buit. I mentrestant escriu la història d'un fracàs. Per aquest motiu, no existeixen ni l'èpica realitzadora ni la retòrica satisfactòria. De fet, l'èpica i la retòrica no són possibles.

En paraules d'Arbó: «A migdia el pare deixava el treball; entrava a la barraca i posava a bullir un grapat d'arròs, que s'empassaven en silenci. [...] Bullia l'arròs acostumat; a voltes, patates, que adobaven després amb un raig d'oli, i sopaven. Acabat el sopar, l'infant, retut per la son, s'allargava a un costat sobre un braçat de palla. Ell encara romania a taula una llarga estona, amb l'espelma encesa i la pipa als llavis, fumant. [...] En la vida de Joan eren aquests els moments més dolorosos. Se sentia en un esgotament total, aplanat de fatigues i prostracions; però les tenebres venien inlassablement amb el seu seguici de records: desfilaven lents al seu davant i, en les ombres en què se sentia submergit, les seves visions cobraven vida i animació gairebé reals. La veia a ella, Roseta, en el moment de la separació, allí a la vora del desaigüe. [...] Debades el seu pensament reulava estremir: ell es tornava a sentir com tancat en un cercle de terrors del que li era impossible escapar. Debades lluitava i es desesperava: els records es dreçaven al seu davant com fantasmes acusadors. Ella era de bell nou a la seva presència. [...] Es recobrava d'aquestes visions, amarat de suor, angoixat. La falta, a través dels dies i en el seu estat d'ànim present, cobrava proporcions aterridores: se sentia terriblement culpable. [...] Es girava després contra ell mateix per les seves reflexions, tardanes i tan inútils. Es desesperava. Aleshores no podia suportar la inacció: s'enfonsava de nou en el treball» (1932: 102–103).

5. Bladé: el riu Ebre i Benissanet, paradisos del re-cord

Malgrat ésser contradictori, Bladé (1907–1995) ha estat més reivindicat que estudiat. Des d'una perspectiva alhora cultural i social, encara s'ha de recórrer a Manent 1976. Aquest construeix un marc teòric per entendre els intel·lectuals catalans i llurs iniciatives durant l'exili. En concret, presenta Bladé evocant la terra natal des de l'exili. Des d'una perspectiva estrictament literària, tan sols es poden destacar dues aproximacions escrites a la prosa bladeriana en el seu conjunt. Aquestes aportacions, al seu torn, constitueixen els referents fonamentals en el moment d'iniciar-ne l'anàlisi. Per un costat, s'ha de parlar de Contra et al. 1982. Es tracta d'un clàssic que subratlla el testimoni prestat per Bladé per mitjà de la seua prosa. La prosa bladeriana, doncs, representa el testimoni d'una època, així com de les seues circumstàncies. Per un altre costat, s'ha de parlar de Sunyer 2005, el qual fixa una ponència de l'any 2000. Es tracta d'un treball que subratlla el paper jugat per la memòria de Bladé en l'articulació de la seua prosa. La prosa bladeriana, doncs, arrela en la memòria d'una geografia i una època perdudes.

Des d'una perspectiva estrictament literària, també es poden destacar dues aproximacions orals a un dels escenaris bladerians per antonomàsia: Tarragona. Aquestes aportacions, però, no han estat editades. Per un costat, s'ha d'esmentar una ponència llegida per Joan M. Pujals a Tarragona l'any 2003. Amb el títol «Artur Bladé Desumvila: una visió de Tarragona», Pujals presenta Bladé des de la seua lluita contra l'esfera més terrible del temps: l'oblit. Per un altre costat, s'ha d'esmentar una ponència llegida per mi mateix a Benissanet l'any 2004. Amb el títol «Artur Bladé Desumvila en els seus dietaris: la resistència de la memòria», Poy presenta Bladé formulant un nou marc teòric: la literatura del re-cord. La idea evidentment es reprèn ací. Tal com es pot comprovar, aquestes aportacions acaben remetent a aspectes nuclears de la prosa bladeriana, a pesar de centrar-se en un dels seus escenaris.

Això no obstant, s'ha de reconèixer que en bona mesura els escassos estudis bladerians s'han orientat cap a la literatura d'una manera excessiva. Enllà de la perspectiva estrictament literària, la qual en la pràctica desenvolupa la perspectiva cultural i social d'una manera parcial, s'ha d'assenyalar la conveniència de perfeccionar el coneixement de Bladé mitjançant l'anàlisi del seu pensament. Per exemple, García 1996 n'explora l'humanisme, i fins i tot la transversalitat, entre altres qüestions. En canvi, encara no se n'ha examinat el concepte de socialisme liberal, així com tampoc la seua aplicació. De fet, l'excessiva orientació literària dels estudis bladerians, i en concret l'excessiva atenció a la memòria, ha acabat consolidant una certa imatge estàtica, si no passiva, de Bladé. Per un costat, la prosa bladeriana no sols presenta un perfil literari sinó també polític i social. Millor encara, la prosa literària bladeriana igualment admet un estudi des de la perspectiva política i social. Per un altre costat, la prosa bladeriana emana d'una inquietud intel·lectual. Per aquest motiu, es pot interpretar com una resposta, activa i compromesa, davant la realitat.

Per realitzar una aproximació a la prosa bladeriana, la ponència pretén d'explorar el dietari *Viure a Tarragona* (1984–1991), el qual abasta el període 1966–1976 en quatre volums. Enllà d'una unitat sovint emparentada amb la comèdia humana segons Balzac, la prosa bladeriana coneguda avui dia es pot agrupar en tres cicles cronològics. I cadascun d'aquests cicles, al seu torn, excel·leix per una nota constant. Primer, es poden comentar aquelles obres arrelades en la vila natal, Benissanet, la qual s'erigeix en una metàfora de la terra natal, Catalunya. Principalment, es tracta de *Benissanet* o *Els treballs i els dies*, *Crònica del país natal*, *Gent de la Ribera d'Ebre* i *L'edat d'or*. Des del moment que elaboren el tòpic literari del paradís perdut, es pot parlar del cicle del gènesi, recuperant una certa terminologia bíblica. Cal tenir molt present la rellevància del paradís perdut, ja que alimenta la prosa bladeriana en el seu conjunt. Segon, es poden comentar aquelles obres condicionades per l'exili. En conseqüència, condicionades per un problema amb la identitat després que aquesta s'haja desconnectat de la terra natal. Es tracta de *L'exiliada*, *De l'exili a Mèxic* i *Viatge a l'esperança*. Des del moment que elaboren el tòpic literari de l'exili, es pot parlar del cicle del diluvi, en el sentit de les obres de la desfeta. Cal tenir molt present la rellevància de l'exili, ja que també alimenta la prosa bladeriana en el seu conjunt. Tercer, es pot comentar aquella obra bastida després d'haver materialitzat el retorn, la qual se sol desenvolupar als escenaris de Benissanet, Tarragona i Barcelona. Precisament, es tracta de *Viure a Tarragona*. Des del moment que recrea la reconstrucció i les seues vicissituds durant el darrer tram de la dictadura, es pot parlar del cicle èsdric. L'elecció d'aquesta obra deriva d'una representativitat avalada almenys per dues

circumstàncies. Per un costat, sens dubte conforma un llibre redactat des de la maduresa no sols intel·lectual sinó sobretot existencial. Per un altre costat, s'erigeix en un llibre fonamentat en els cicles, i per tant els tòpics literaris, del gènesi i el diluvi. Per ventura, veure el paradís perdut i l'exili des de la maduresa pot resultar suggestiu o, si més no, prometedor.

En contraposició amb Arbó, en bona mesura Bladé perpetua la tècnica costumista i l'estètica realista del segle XIX. Es pot sostenir que de primer subscriu un contracte amb la realitat *real* a través de la seua prosa. Rebutja «el realisme [...] aparent, [...] que no té res a veure amb la realitat» (1984: 53). Però s'ha de matisar que no s'atansa a la realitat amb el capteniment característic del notari o el periodista. Millor encara, la realitat no se li presenta com una simple font informativa. La realitat més aviat el satisfà, si no l'inspira, suficientment. De fet, no retrata una realitat ni freda ni inerta. Tampoc no es limita a retratar fredament una certa realitat. Bladé empara la realitat abans de narrar-la. I, en el decurs del temps que dista entre la seua assimilació i el seu relat, treballa, i viu, la realitat. Per aquest motiu, pot afirmar que «només escric a gust d'allò que estimo» (1989: 18).

Alguna vegada el pacte amb la realitat, i per tant l'adscripció del seu relat a la dicció, en comptes de la ficció, ha portat a plantejar si en el fons la prosa bladeriana és literatura. Per desbrossar aquesta qüestió, que en darrera instància competeix a la teoria literària, s'han de realitzar almenys dues observacions. Per un costat, s'ha de reconèixer que la literatura, o en tot cas la seua percepció subjectiva, tradicionalment s'ha associat a la ficció. En unes altres paraules, el vincle, de vegades excloent, entre la literatura i la ficció s'ha donat per suposat. En conseqüència, els relats articulats des de la dicció o, senzillament, la no-ficció —l'assaig, la biografia i l'epístola, així com tota la prosa animada per la memòria— no s'han acabat de valorar des de la literatura. En el cas que es recorde que basteix tota la seua obra des de la no-ficció, es poden comprendre les facilitats que Bladé ha trobat per ésser analitzat des de la història i, alhora, les dificultats que ha trobat per ésser analitzat des de la literatura.

Per un altre costat, la perspectiva teòrica comença a canviar arran de les formulacions de Genette 1991. El qual mostra la possibilitat d'una elaboració literària tant en els relats de la ficció com en els relats de la dicció. En unes altres paraules, la dicció construeix el seu relat recurrent als mateixos mecanismes que la ficció. Per molt que arrenque de la realitat, l'autor d'un relat diccional s'ha de comportar igual com l'autor d'un relat ficcional. Així, per exemple, d'entrada ha de triar entre les diverses estructures, formes i tècniques narratives, ha de plantejar un fil argumental, ha de descriure un cronòtop, ha de focalitzar l'atenció en uns personatges en detriment d'uns altres i, per finalitzar, ha de modular la seua pròpia veu en l'interior del text. En el cas que s'accepten, doncs, les formulacions de Genette 1991 permeten de dissenyar el paradigma necessari per a la comprensió literària de Bladé.

La literatura de la qual Bladé és representant es coneix com la literatura del jo. La literatura del jo aplega els relats que reuneixen dues característiques. Per un costat, es tracta de relats de la dicció animats, d'alguna manera, per la memòria. Per un altre costat, es tracta de relats amb la peculiaritat que l'autor sempre s'identifica amb el narrador. Una bona mostra d'aquesta literatura del jo, i en especial de les seues característiques, es pot localitzar en el fragment següent: «Pel caminet que seguïem per arribar al cap [de Salou], vam observar diverses fileres de processonàries, aquestes erugues que fan tan mal als pins i amb les quals el gran entomòleg francès Fabre va fer experiments. Els cucs s'arregleren l'un després de l'altre, sense perdre mai el contacte i seguint el capdavanter. Vam comprovar el que diu Fabre: si separen el que és evident que fa de guia i l'apartes de la filera, aquesta s'immobilitza. Les erugues no saben on anar. Si en separen una del mig, la processó, del mig en avant continua avançant, impertorbable; però els cucs del mig en arrere s'amunteguen, completament esmaperduts i no saben refer l'arreglerament ni continuar la marxa. Semblen condemnats a la dispersió i la mort» (1986: 141).

Enllà d'oferir una mostra reeixida d'aquesta literatura i el seu funcionament, però, el mateix fragment serveix per palesar que la prosa bladeriana no consisteix en una simple literatura del jo ans en una literatura del re-cord. Aquesta qüestió s'ha de tractar en dos moments. Per un costat, s'ha de tenir present que en la prosa bladeriana la realitat no sols és observada sinó també esguardada. Després de tolerar el gresol de la sensibilitat, la realitat bladeriana més aviat adquireix la condició de realitat contemplada. Per ventura, Bladé activa aquest mecanisme per una concepció personal de l'existència. La qual arriba a presentar almenys tres eixos. Primer, i des d'una perspectiva clàssicament pessimista, la vida, considerada «mediocre» (1984: 10), «s'escola entre els indrets» (1984: 9) «inexorablement» (1991: 13) per no haver de morir mai «sense angúnia» (1984: 210). Segon, la mort protagonitza l'exis-

tència en darrera instància. La mort «no coneix el cansament» (1989: 63). Això no obstant, d'una manera il·lusa l'home s'aferra a la vida. Unes vegades per mitjà de la passió, creient que «l'amor és més fort que la mort» (1984: 16). I unes altres vegades per mitjà de la resignació, acceptant que «la vellesa és trista, però volent arribar-hi» (1984: 26). En definitiva, la mort transforma «les previsions humanes en precàries» (1986: 199), demostrant que «l'única cosa certa [...] és la incertesa» (1986: 137). Tercer, el temps, i en concret el seu pas, encarna la vigoria de la mort. La mort, l'obstacle de l'existència, viatja a través del temps. El temps destil·la la mort en la seua fugida. El temps actua i «no perdona» (1984: 119). Per això, el temps només es pot concebre com «un ultratge» (1986: 110). L'home resisteix la vida, la mort i el temps servint-se del re-cord. Però es tracta d'un re-cord en el seu sentit etimològic: d'un *re-cordari*, d'un re-cord que apella a tot allò passat pel cor per restar-hi.

Per un altre costat, s'ha de tenir present que la prosa bladeriana —això significa «la vella mania» d'escriure (1984: 9)— es planteja des d'una lluita contra l'esfera més terrible del temps: l'oblit. El re-cord, expressió de l'existència, només sucumbeix davant l'oblit, expressió de la mort. L'escriptura llavors s'erigeix en un compromís, a més d'una afirmació, existencial: «escric [...] en lluita contra l'oblit. Ja sé que he de perdre, però tant se val. Escric també perquè tinc l'extravagant idea que tot allò que no figura grafiat en un paper és com si no hagués esdevingut. [...] Allò que principalment recordo d'aquests darrers temps no són felicitats, sinó més aviat tristesses, imatges del que resta d'una època que se'n va i que mor, ella també, amb els qui la van viure» (1984: 28–29). La prosa bladeriana articula una literatura del re-cord perquè, en apuntar al cor, justifica la mateixa existència humana.

Per la seua definició, el passat no torna. Per la seua estructura, el futur és irreversible. A l'estil clàssic, però, el re-cord té la darrera possibilitat de «tornar-se sòlid» en la literatura (1984: 10). Des de la fidelitat al seu re-cord, la prosa bladeriana enllesteix combinant la descripció i la narració, la notícia i l'opinió, l'emoció i la indignació. I encara que aconsegueix molts instants lírics: «quan el sol es pon —entre flamarades com un adéu de llum— sento la mort d'un dia com el que ha fet avui» (1989: 101), s'ha de subratllar que bàsicament s'instal·la sobre un canemàs èpic.

Aquest canemàs ja s'albira en determinats títols: *Benissanet* o *Els treballs i els dies*, a la manera d'He-síode, i *L'exiliada*, a la manera d'Homer. Es comença detectant en els temes escollits i llur tracte: el paradís perdut, l'exili i la reconstrucció. I s'acaba estenent als personatges i els indrets. Perquè la prosa bladeriana té el seu heroi: l'avi Enric Desumvila. «No hi ha cap nit que, abans d'adormir-me, no li dediqui un record» (1986: 85), ja que no endebades «li dec tots els goigs de la meua noiesa» (1984: 13). I també té els seus escenaris: Benissanet, Mèxic, Tarragona. «Hi ha hores en què [a Tarragona] el mar, des del balcó de casa, es veu tan blau, i tan delectable l'olor de la brisa, que sento una impressió de felicitat i em vénen ganes de cridar, com els grecs antics: "Thalassa, thalassa!"» (1984: 119). Igual com l'èpica clàssica: Ulisses, la mar Mediterrània, Ítaca. Llavors es pot dir que Bladé no es comporta sinó com una espècie d'Homer ebrenc.

6. Moncada: el riu Ebre i Mequinensa, múltiples realitats relacionals

Després de constatar la projecció de la seua obra sobretot per mitjà de múltiples traduccions, es pot afirmar sense error que Moncada (1941–2006) avui dia és un narrador conegut i reconegut. Això no obstant, la circumstància que haja publicat durant un període força recent, el període 1981–2003, explica que la seua obra encara s'haja analitzat més aviat poc. Per consolidar-ne els estudis, es necessita aquella perspectiva que únicament pot proporcionar la distància temporal. D'altra banda, malauradament s'ha de recordar que els autors sovint han de morir perquè se'n comence a parlar amb profunditat.

L'interès suscitat per l'aparició de *Camí de sirga* (1988) —interès reblat per la seua recepció entusiàstica des de la crítica i confirmat per l'aparició de *La galeria de les estàtues* (1992)— decididament contribueix que els comentaris a l'obra de Moncada no sols guanyen cohesió sinó també consistència a partir de l'any 1990. A continuació la ponència vol presentar una tria d'aquests comentaris agrupats per dècades.

De la dècada de 1990, en un indret privilegiat s'ha de situar Moret–Coso 1999. Es tracta d'un treball elaborat perquè el lector pugui obtenir una panoràmica de tot allò publicat fins aleshores per Moncada. Moret–Coso, a més, ha examinat aspectes concrets de la narrativa moncadiana —la recepció aragonesa, l'onomàstica mequinensana i el lèxic de la navegació fluvial— en uns articles fàcilment localitzables. D'aquesta mateixa dècada, però, encara s'han de recuperar dues aportacions més. Les quals, a diferència de Moret–Coso 1999, ofereixen uns comentaris basats en uns relats específics. De primer s'ha de citar Bayo et al. 1992. Es tracta d'unes pàgines per poder llegir les tres primeres obres moncadianes: *Històries de la mà esquerra*, *El Cafè de la Granota* i *Camí de sirga*. Després s'ha de citar Nogales 1997–1998. Es tracta d'un treball que se centra en la recepció mitjançant la traducció del recull *El Cafè de la Granota*.

De la dècada de 2000, principalment s'han de citar Moret 2005 i Frayssinhes 2006. Moret 2005 enllesteix un perfil humà i literari de Moncada per acompanyar-ne la lectura. En bona mesura, complementa Moret–Coso 1999. Frayssinhes 2006 articula la primera tesi doctoral sobre el conjunt de la seua obra. Entre les claus interpretatives proposades, s'ha de destacar la interacció entre la literatura i la memòria. En paral·lel, però, també es poden consultar Alcover 2000 i Cònsul 2005 per analitzar aspectes particulars de la narrativa moncadiana, com ara la construcció de determinats escenaris i el tractament de la mort.

A la vora dels estudis fonamentals —això és, els estudis de Moret–Coso 1999, Bayo et al. 1992, Nogales 1997–1998, Moret 2005 i Frayssinhes 2006—, per ventura s'han d'esmentar els múltiples articles, crítiques i entrevistes sobre Moncada signats, entre tants altres, per Maria Barbal, Carles Bellsolà, Mercè Biosca, Julià Guillamon, Mercè Ibarz, Jordi Malé, Josep M. Muñoz, Vicenç Pagès, Ponç Puigdevall, Artur Quintana, Ignasi Riera, Màrius Sasot, Ramon Sistac i Enrique Vicién. La majoria de les referències d'aquests escrits es poden trobar en Moret 2005: 49–50.

Per realitzar una aproximació a la narrativa moncadiana, la ponència pretén d'assajar una lectura de l'obra *Camí de sirga*. L'elecció la poden justificar almenys tres circumstàncies. Primer, després de la publicació dels reculls *Històries de la mà esquerra* i *El Cafè de la Granota* suscita l'elogi de la crítica, tal com es comentava abans. Segon, sens dubte encarna una fita de la narrativa moncadiana, així com de la literatura catalana contemporània, a bastament comparada amb altres texts de la literatura occidental. Tercer, representa Moncada en la mesura que consolida el riu Ebre i Mequinensa com els seus propis espais mítics d'una manera remarcable, a pesar que s'ha de reconèixer que la seua narrativa també es desenvolupa en altres escenaris, reals o inventats, com ara Barcelona i Torrelloba.

Camí de sirga, i per extensió la narrativa de Moncada, sovint s'ha comparat amb *Cien años de soledad*. L'analogia només és certa en el sentit que ambdós texts aconsegueixen d'apuntar a allò universal mentre que retraten allò indiscutiblement local. Posat que s'estire massa la corda, l'analogia també serà certa en el sentit que ambdós texts treballen dilatats períodes temporals d'una manera literària. Per això, la deconstrucció de l'afirmació pot contribuir a emmarcar l'autor i l'obra en una primera instància. D'entrada, s'ha d'observar que García Márquez no atrau l'atenció sobre la realitat en ella mateixa sinó sobre el seu caient màgic. En un cert sentit, no es pot assegurar que s'interessa pel temps sinó per la màgia del seu pas. D'altra banda, s'ha d'entendre que Moncada se centra en l'existència de les persones i les coses, així com en llurs relacions amb la realitat. La qual, a més, presenta dues característiques. Per un costat, no és màgica, per molt que de vegades supere la ficció. Per un altre costat, no és immòbil, atès que contínuament bascula sobre el temps.

Es pot considerar que des del mateix títol, *Camí de sirga*, Moncada suggereix la seua noció íntima d'aquesta realitat amb la qual les persones i les coses es relacionen i en la qual les persones i les coses entren en relació. Primer, el camí de sirga s'erigeix en un mitjà, si no una manera, de vincular-se les persones i les coses amb la realitat i entre si. Segon, el camí de sirga confereix una unitat a la memòria sense arribar a ésser-ne el pretext. Relativament, doncs, es tracta d'un camí de sirga ideal. Tercer, el camí de sirga fusiona una realitat present amb les seues realitats passades. El camí de sirga des del qual es relata remet als diversos camins de sirga passats. Quart, el camí de sirga present i els camins de sirga immediatament passats encara apellen a una realitat més remota. De fet, apellen a la realitat que han engolit. Cinquè, el camí de sirga en ell mateix metaforitza el progrés o, si més no, el pas del temps. En paraules de Moncada: «el sistema de sirga amb bèsties de tir fou adoptat de seguida a totes les mines de la conca. Cadascuna instal·là els seus propis estables als carrerons dels molls, les tripula-

cions van ser reorganitzades i els antics sirgadors, substituïts pels matxos, passaren com a peons als nous llaüts que eixien de les drassanes i s'afegien al tràfec dels rius» (1988: 63).

La comparació amb *Cien años de soledad*, i en el fons el realisme màgic, no pareix gaire adequada. Per ventura, es poden establir alguns paral·lels amb la literatura clàssica i el realisme europeu, igual com se n'hi podien establir alguns en parlar d'Arbó i Bladé. (Abans de continuar, s'ha d'anotar que tots aquests paral·lels més aviat es refereixen a les concepcions literàries i estètiques. Enllà dels rerefons últims, s'ha de reconèixer que l'obra de Moncada, d'una originalitat força acusada, no té parangó.) Per un costat, la mentalitat clàssica s'exclama davant el pas inexorable del temps. En la poesia llatina —en la poesia encarnada per Catul, Horaci, Properci i Virgili d'una manera principal—, l'art s'acaba convertint en el procediment per conservar, si no eternitzar, l'instant. En la mateixa línia, en *Les nits àtiques* Gelli mostra com el pas del temps obre una escletxa a la contemplació i com en darrera instància aquest contribueix a forjar una prosa amb breus dissertacions erudites. El pas del temps, al seu torn, compassa la fluïdesa de la narrativa moncadiana, malgrat que sense dramatismes. En bona mesura, es pot assegurar que l'essència d'aquesta narrativa no és geogràfica sinó temporal. En bona mesura, per tant, no es pot sostenir que les nits àtiques ací es metamorfosen en les nits ebrenques. Ni tan sols en les nits mequinensanes. Els espais físics, entre els quals els cafès esdevenen emblemàtics, determinen els pretextos necessaris perquè la conversa siga possible. I la conversa precisament alimenta el relat literari: «els contertulians [...] van aventurar-se en càbales sobre les característiques del vaixell misteriós que havia de revolucionar el transport pel riu» (1988: 64).

Per un altre costat, el realisme europeu proporciona dues de les estructures literàries més recurrents en la prosa del segle xx: la comèdia humana, a la manera de Balzac, i la magdalena, a la manera de Proust. En l'obra de Balzac, la comèdia humana deriva de la connexió entre tots els elements d'un immens mural narratiu enllestit durant anys. Per conèixer la història d'un personatge o un indret, el lector pacientment s'ha de moure a través de diverses novel·les. D'altra banda, la comèdia humana vaporitza l'existència en un sentit gairebé químic. L'existència s'acaba convertint en una tragèdia per a aquells personatges que no se la prenen com una comèdia... En l'obra de Moncada, es pot entendre que la comèdia humana funciona almenys en tres nivells. A continuació se n'esbossen els detalls primordials.

Primer, el conjunt narratiu construeix una història personal del riu Ebre. La qual acull una història personal de Mequinensa. La qual acull una història personal dels cafès. El relat precisament recupera les paraules d'aquests cafès. En conseqüència, la història personal del riu Ebre s'entona des dels mateixos cafès. Segon, el conjunt narratiu també construeix una història personal del temps hàbilment arrelada en la mateixa història personal del riu Ebre. El temps present s'entrelligassa amb el temps passat. El temps present alhora personifica diversos temps passats. En conseqüència, el temps passat es fa *present* en el temps present, els seus personatges i els seus indrets. Tercer, l'obra concreta esgrana les històries de molts personatges els contorns dels quals es difuminen sobre la història dels cafès i les difraccions dels temps. Així, per exemple, *Camí de sirga* narra, entre tantes altres, les històries de Carlota de Torres, Honorat del Rom i Nelson. Igual com en la millor comèdia humana. En paraules de Moncada: «la versió més escampada de la darrera detenció de l'Honorat del Rom sostenia que la parella de la guàrdia civil traslladà de seguida el pres del Cafè del Moll a la caserna però era una deducció errònia, un calc inconscient de les vegades que els vilatans havien presenciat el ritual esfereïdor al llarg de l'eternitat franquista: aquella tarda la caserna ja no existia» (1988: 270).

En l'obra de Proust, la magdalena fonamenta, i justifica, el relat. El narrador recupera el seu temps passat en el moment que li n'arriba la flaire en el seu temps present. La memòria del temps passat aleshores s'activa en el temps present per mitjà d'un objecte. En conseqüència, el temps passat casualment irromp en el temps present. Ara bé, això no implica que el passat s'inscriba en el present. Més aviat el present remet al passat... En l'obra de Moncada, el passat no sols es manifesta en el present: el passat clarament s'inscriu en el present. Destacada aquesta circumstància, es pot interpretar que la memòria, o en tot cas la recordació, la vehiculen almenys dues menes de pretextos. A continuació també se n'esbossen els detalls primordials.

Per un costat, s'ha d'apreciar un pretext considerat extern: la narració de la història la motiva un esdeveniment positivament real, ja que existeix sense subordinar-se a la seua recreació literària. Per aquest motiu, es pot entendre que en bona mesura es tracta del pretext sobre el qual reposa tot el relat. Així, per exemple, el pretext extern de *Camí de sirga* no és sinó la destrucció de Mequinensa abans de

començar el pantà l'any 1970: «pilars i parets mestres van esberlar-se brusquement. [...] Quan la malesa encetada aquell dia del 1970 era memòria llunyana, temps amortallat amb teranyines de boira, una crònica anònima va aplegar un feix de testimonis colpidors sobre l'esdeveniment» (1988: 11). Per un altre costat, s'han d'apreciar uns altres pretextos considerats interns: llur narració depèn del pretext extern. Amb tot, poden acabar assolint una entitat dintre el relat. Així, per exemple, *Camí de sirga* encasta moltes històries secundàries en la història matriu. Les quals sovint serveixen per habilitar les diverses difraccions temporals: «el rector [...] va pujar fins al replà de l'escalinata de la porta de l'església, al peu de la qual s'havien aturat els portadors del taüt del Pasqual de Serafi. [...] El patró [...] no sentia les llatinades del capellà. [...] La riada dels records [...] no minvava. [...] Quan l'enterrament, [...] no va poder evitar una sotragada: [...] li havia semblat sentir el renill del matxo Trèvol... El renill havia resonat realment al carreró una matinada boirosa de l'any 1916» (1988: 54–55).

En conseqüència, es pot parlar d'una literatura bastida damunt tres eixos. Primer, bastida damunt la concepció que els pretextos, extern i interns, il·luminen els passats inscrits en el present. D'aquesta manera, evidencien que els temps s'entrelligassen. I alhora insinuen que els passats i el present no sols necessiten un suport material per a llur conservació sinó també per a llur supervivència. En paraules de l'autor: «pel novembre de 1970 van sovintejar les boires denses i les pluges fredes; les unes i les altres reblaneixen la policromia del gegant encallat a les runes dels camerinos; el fang va cobrir el cap de fusta, i l'ull de Polifem, mascaró de navegació efímera un matí molt llunyà per un Ebre tranquil i lluminós, es va tancar per sempre, emportant-se la visió dels últims dies de L'Edèn, el 1919» (1988: 72). Segon, i vinculat a la rellevància del suport material, bastida damunt la convicció que la memòria pateix una doble precarietat: és essencialment tènue i existencialment depenent. Per això, *Camí de sirga* «eternitza la memòria» (1988: 192) d'unes persones i uns indrets que «navegaven silenciosament cap a l'oblit» (1988: 285). Tercer, bastida damunt la paradoxa que els passats i el present han de conèixer la destrucció de llur suport material perquè afloren les històries relacionades. En bona mesura, la destrucció de Mequinensa mostra certes històries en el moment previ a desaparèixer definitivament. En paraules de l'autor: «cada ensorrament era precedit pel tràngol de buidar la casa escollida a fi de lliurar-la despullada a les màquines. Això treia a la llum coses insospitades; els mateixos propietaris [...] les descobrien aleshores amb estupor. Ara bé, si les troballes van provocar al començament curiositat i especulacions, encara que només fos pel tros de vida de la vila que sovint duien adherida, acabaren per no fer ni fred ni calor als més xafarders, estragats per la rastellera inacabable de rareses» (1988: 79).

Per finalitzar, s'ha de destacar que es tracta d'una literatura mancada d'una pigmentació dramàtica o tràgica, per molt que en definitiva incidisca en la precarietat de la mateixa existència. Més aviat planteja una visió entranyable de la quotidianitat i la seua esdeveninença multiplicant un bon humor grotesc i incisiu. Aquest temperament desenfadat, propens a la ridiculització, contribueix a reforçar els lligams entre les persones, així com entre les persones i els indrets. Per aquest motiu, té uns efectes balsàmics davant la mort, «un pou d'oliasses tenebroses» (1988: 282), si no una forma de no-relació: «entre ell i les coses havia passat la dalla invisible de la mort» (1988: 118).

7. Recapitulació i conclusions

Recapitulades les evidències adduïdes durant la ponència, ací es considera que les conclusions següents ja es poden elevar a definitives. Per facilitar-ne la presentació, al final s'agrupen en set punts.

1. D'ençà de la renovació de l'any 1990, la didàctica integra l'estudi conjunt i recíproc de la llengua i la literatura en l'educació lingüística i literària, i per extensió en l'anomenada educació integral. Cal recordar que l'experiència humana es codifica per mitjà de l'escriptura i es descobreix per mitjà de la lectura. D'altra banda, l'escriptura i la lectura es projecten sobre les dimensions íntima i social de l'home. Fins i tot n'afaiçonen la intel·ligència i la convivència. Des del pressupòsit que l'educació lingüística hi interacciona d'una manera privilegiada, la renovada educació literària no sols atén l'autor i l'obra sinó

també el lector. I la incorporació del lector, al seu torn, acaba afavorint la formulació de determinades objeccions al cànon literari. La renovació de la didàctica de la llengua i la literatura precisament incrementa el seu interès a les Terres de l'Ebre. Per un costat, proporciona un marc teòric i pràctic a la dignificació del subdialecte tortosí. Per un altre costat, contribueix a ponderar la cultura més habitual des del moment que descobreix, i reivindica, els autors més propers des d'una perspectiva geogràfica. Els efectes d'aquesta renovació, doncs, poden millorar la formació cultural a les Terres de l'Ebre.

2. El cànon literari aplega els autors i les obres més representatius d'una determinada cultura. Articulat des de les institucions culturals, deriva d'una activitat intel·lectual que no sol rebutjar l'aval polític. Aquesta activitat es canalitza a través de les associacions culturals, les empreses editorials, els mitjans de comunicació i les noves tecnologies de la informació i la comunicació. Ara bé, l'activitat intel·lectual per excel·lència s'identifica amb l'ensenyament universitari, i en part amb l'ensenyament secundari. L'ensenyament formula les pautes positives per a l'observació, la valoració i el comentari de les obres. Molas opina que les obres canòniques coincideixen a transcriure allò humà, representar una societat i una època, modificar la història literària, resistir el temps, admetre diverses lectures, suportar les comparacions i tolerar les traduccions. Bloom, al seu torn, comprèn el cànon com el repertori de les idees i els valors d'una comunitat sociocultural. La sutura entre el cànon i les institucions propicia dues situacions. Per un costat, habilita un debat sobre la intimitat entre la cultura i la política. Per un altre costat, genera certes zones de penombra, concebudes geogràficament, estèticament i ideològicament.

Respecte al cànon català, algunes de les seues expressions més destacades es poden localitzar en la *HLC* i la *LCC*. La *HLC* (1964–1987), signada per Riquer, Comas i Molas, continua essent la reflexió canònica més emblemàtica i més exitosa de la literatura catalana. No endebades, es dissenya superant les antigues tècniques historiogràfiques romàntiques, important les modernes tècniques positives i cercant la normalització cultural, política i social. També s'ha d'observar que la seua projecció la converteix en una referència ineludible en els estudis literaris, així com en els ensenyaments universitari i secundari. La *LCC* (1999), dirigida per Bordons i Subirana, deriva de l'activitat intel·lectual realitzada a la Universitat Oberta de Catalunya. Per tant, en una institució, nova i moderna, bastida pensant en la refundació de la comunitat sociocultural. Abans d'examinar la incidència de la cultura literària ebrenca en el cànon, s'ha de tenir present que les Terres de l'Ebre ni han comptat amb prou rellevància política ni han pertangut a la simbologia comunitària. Esmenar la situació demana almenys participar del debat literari des de l'ensenyament, connectar amb l'esfera universitària, cuidar l'ensenyament secundari —sense oblidar les associacions culturals, les empreses editorials, els mitjans de comunicació i les noves tecnologies de la informació i la comunicació— i trobar la complicitat política.

3. La cultura literària ebrenca compta amb una incidència desigual en el cànon català. En resum, se'n solen valorar les homilies occitanes de Tortosa i les obres de Cristòfor Despuig i Francesc Vicent García. Ara bé, s'ha d'admetre que es tracta d'una valoració sobretot condicionada pel cànon central i les seues dinàmiques internes. Després d'aquesta constatació, analitzar el tracte dispensat a la cultura literària ebrenca per mitjà d'Arbó, Bladé i Moncada inicialment pot servir per esbossar l'estat de la mateixa qüestió. Primer, la *HLC* i la *LCC* associen Arbó a la recuperació de la novel·la després del noucentisme, a pesar que al final s'acaba situant en una zona de penombra. En destaquen que entronca amb Eurípides i Dostoievski, alhora que no endebades arrela en l'existencialisme fatalista. Segon, la *HLC* i la *LCC* associen Bladé a la vitalitat de la literatura de dicció, i en concret de la literatura periodística, durant el període 1918–1939. En destaquen que s'emparenta amb Cardó, Gaziell, Pla i Rovira Virgili, alhora que sobretot se centra a disseccionar l'exili. Tercer, la *HLC* no contempla Moncada: encara no disposa de la matèria i la perspectiva suficients per valorar-ne l'aportació i l'envergadura literàries. En canvi, la *LCC* l'associa a la renovació literària del període 1970–1989, a pesar que no l'adscriu a la generació de 1970. En destaca que connecta amb Barbal i Solsona, alhora que en essència aprofita la desaparició física d'un espai real per bastir-ne un correlat mític.

4. Arnau 1980, Arnau 1981, Arnau 1987a i Arnau 1987b abundantment contribueixen a assentar la clau per a la lectura d'Arbó (1902–1984). La prosa d'aquest escriptor tècnicament s'allunya del costumisme per aprofitar certs ressorts més aviat realistes, naturalistes i modernistes. En particular, el treball realitzat amb els ambients i els personatges entronca amb la comèdia humana segons Balzac. D'altra banda, filosòficament abraça un existencialisme negatiu sobretot deutor del fatalisme clàssic, l'ab-

negació judeocristiana i el determinisme naturalista. Kierkegaard i Schopenhauer ressonen a la vora de Freud, Marx i Nietzsche. Cada personatge, esclau de la seua solitud, encarna un dolor existencial del qual s'allibera per mitjà d'un nou dolor existencial. Per aquest motiu, suporta un enorme turment psicològic, habita el seu ambient d'una manera inhumana i assumeix un formalisme social sense un contingut. L'existència aleshores es converteix en una condemna a mort directament o indirectament. En bona mesura, aquesta severa concepció humana, viciada per culpa d'una sospita constant, arrela en la filosofia del subjecte i la seua progressiva radicalització romàntica. En referir-se al subjecte, aquesta concepció confon l'existència i l'experiència, així com la realitat interior i la seua projecció exterior. En darrera instància, Arbó treballa la idea que la història humana sempre acaba essent la història d'un fracàs. En conseqüència, la utilització literària del riu Ebre i el seu delta simplement és circumstancial.

5. Contra et al. 1992 i Sunyer 2005 provisionalment contribueixen a assentar la clau per a la lectura de Bladé (1907–1995). La prosa d'aquest escriptor s'estructura en tres cercles concèntrics: el cicle del gènesi, el cicle del diluvi i el cicle èsdric. (I aquests s'associen a un ambient i un tòpic: el cicle del gènesi a Benissanet i el paradís perdut, el cicle del diluvi a Mèxic i l'exili, i el cicle èsdric a Tarragona i la reconstrucció.) Tècnicament i estèticament, perpetua el costumisme i el realisme propis del segle XIX. Fins i tot recorda la comèdia humana segons Balzac. Rebutja la ficció perquè la realitat proporciona inspiració, a més de satisfacció. En bona mesura, doncs, subscriu un contracte amb la realitat *real*. Tenint present que la literatura se sol vincular a la ficció en comptes de la dicció, la circumstància ha portat a qüestionar que la prosa bladeriana s'examine en l'àmbit dels estudis literaris. En la mesura que Genette treballa la possibilitat de la creació literària en la ficció i la dicció, s'habilita un marc teòric per a la seua anàlisi literària. Els estudis literaris han acabat parlant de la literatura del jo en referir-se als relats de la dicció animats per la memòria i construïts sobre la identificació entre l'autor i el narrador. La ponència, però, defensa que aquesta no consisteix en una simple literatura del jo sinó en una literatura del re-cord en el seu sentit etimològic: l'home resisteix la vida, la mort i el temps servint-se d'un re-cord que apella a tot allò passat pel cor per restar-hi. Presenta una realitat contemplada al caliu d'una concepció amanida amb el pessimisme clàssic. També presenta una realitat que lluita contra l'oblit i la negació existencial. En certa manera, Bladé aposta perquè el re-cord, capaç de justificar l'existència humana, se solidifique en una prosa sovint amarada d'una certa epicitat.

6. Bayo et al. 1992, Nogales 1997–1998, Moret–Coso 1999, Moret 2005 i Frayssinhes 2006 puntualment contribueixen a assentar la clau per a la lectura de Moncada (1941–2006). La prosa d'aquest escriptor connecta amb la literatura clàssica i el realisme europeu. Entronca amb el classicisme des que entona una elegia pel pas del temps. El pas del temps es converteix en la raó per a la contemplació i la literatura. I la literatura en el procediment per a la fixació eterna del moment. Entronca amb el realisme des que assumeix la comèdia humana balzaquiana i la magdalena proustiana. La comèdia humana aflora en l'articulació d'una història personal del riu Ebre per mitjà de Mequinensa i els seus cafès, en l'edificació d'una història personal del temps arrelada en la història del riu Ebre i en la difuminació dels múltiples personatges sobre les històries dels cafès i el temps. D'altra banda, la magdalena s'entrelluca en l'ús d'un pretext extern per bastir el relat —la destrucció de Mequinensa abans de la construcció del pantà l'any 1970— i en l'habilitació dels pretexts interns per obtenir el relat de la història principal amb altres històries encastades dintre seu. La prosa d'aquest escriptor explora l'existència de les persones i les coses, així com llurs vincles coses amb la realitat mentre transcorre el temps. La realitat apareix com l'espai on es relacionen les persones i les coses, com l'element que confereix una unitat a la memòria, com la fusió del temps present amb els seus temps passats i com la metàfora del progrés i el pas del temps. La consciència del pas del temps es produeix mitjançant la presentació d'uns temps entrelligassats i necessitats d'un suport per a llur conservació i llur supervivència. Paradoxalment, les històries es manifesten en destruir-se aquest suport. La necessitat d'un suport i la seua destrucció remet a la precarietat de la memòria i l'existència. Les quals apareixen assetjades per la mort, concebuda com una forma de no-relació. Malgrat aquesta precarietat, Moncada presenta una quotidianitat entranyable a l'empara d'un humor grotesc i un to desenfadat, sovint proclius a la incisivitat i la ridiculització.

7. Per les seues característiques, la ponència no podia ésser sinó una panoràmica. Una panoràmica que mostra que almenys en aquests tèrmens es pot parlar d'un cànon narratiu ebrenc que aplega les obres literàries d'Arbó, Bladé i Moncada. Una panoràmica que també esbossa certes qüestions a arrodonir o

treballar. Unes qüestions que es poden agrupar en quatre punts. Primer, Arbó planteja que se n'estudie l'aprofitament dels anteriors ressorts literaris, això és, els ressorts realistes, naturalistes i modernistes. Ara no s'ha d'insistir que la seua prosa no es pot entendre com una esmena a la tradició tècnica i estètica més immediata. La lectura apregonada des de les categories filosòfiques, i en especial des de l'herència romàntica, es pot revelar força engrescadora. Segon, Bladé reclama que la clau per a la seua lectura abandone la provisionalitat. Això suposa l'examen minuciós de cada obra per proporcionar una visió de l'obra en el seu conjunt. Igualment, s'ha d'aprofundir en el sentit de presentar-lo com l'autor d'una prosa d'idees per extraure'n totes les implicacions. La principal de les quals, sens dubte, passa per analitzar-ne el pensament, començant per la noció de socialisme liberal i finalitzant per les posicions culturals, polítiques i socials. Tercer, Moncada espera que se n'interprete el funcionament. Per aconseguir-ho, s'ha d'assumir el repte de tractar els diversos elements engranats en la seua prosa. La interpretació s'ha de fixar en la construcció dels escenaris i la caracterització dels personatges, així com en les qüestions de la memòria i la mort. Però sobretot ha d'abordar la fondària de la seua originalitat. D'altra banda, se n'ha d'explicar la capacitat per transgredir la lògica i la tradició, habitualment per mitjà de la bonhomia. Quart, Arbó, Bladé i Moncada demanen un profund estudi comparatiu. Aquest estudi en pot explicar la divergència en la coincidència. Tots tres retraten el riu Ebre, els seus ambients i els seus personatges des d'unes intencions clarament diferents. I tots tres apunten a l'existència, la memòria i el realisme des d'unes concepcions fins i tot oposades. Enllà d'aquests detalls, tots tres miren d'apuntar a allò universal mentre retraten allò indiscutiblement local. I tots tres conreen una transversalitat que els converteix en una sort de patrimoni popular.

8. Referències bibliogràfiques

En l'instant de consultar aquesta llista, i també en l'instant de contrastar les referències bibliogràfiques aparegudes en el decurs de la ponència, s'han de tenir present dos aspectes. Primer, la major part de les obres citades s'entren, en la columna esquerra, recurrent al sistema autor–data: es consigna alhora el primer cognom de l'autor i l'any de la primera edició o la primera impressió, atesa la circumstància que sovint s'ha de conservar la perspectiva cronològica en tractar un nombre prou considerable de qüestions. Això no obstant, algunes de les obres citades s'entren, igualment en la columna esquerra, recurrent a una sigla elaborada a partir de les paraules del títol. Segon, l'entrada remet, en la columna dreta, a la fitxa de l'edició o la impressió en realitat emprada en el decurs de la ponència sense especificar res més.

Albérès 1962	René Marill Albérès. <i>Histoire du roman moderne</i> . Michel. París, 1962.
Alborg 1958	Juan Luis Alborg. <i>Hora actual de la novela española</i> . Taurus. Madrid, 1958.
Alcover 2000	M. Carmen Alcover Pinós. «El idilio y la ciudad provinciana en <i>La galeria de les estàtues</i> de Jesús Moncada.» <i>Rolde. Revista de Cultura Aragonesa</i> n.ºs 91–92. Rolde de Estudios Aragoneses. Saragossa, 2000. Pp. 52–63.
Arbó 1932	Sebastià Juan Arbó. <i>Terres de l'Ebre. Obra catalana completa</i> . Volum n.º 1: « <i>Terres de l'Ebre</i> », « <i>Camins de nit</i> », « <i>Tino Costa</i> ». Edició a cura d'E-mili Rosales. Columna. Barcelona, 1992. Pp. 35–291.
Arnau 1980	Carme Arnau. «Sebastià Juan Arbó o la tragèdia de la soledat.» <i>Els Marges</i> n.ºs 18–19. Curial. Barcelona, 1980. Pp. 3–18.
Arnau 1981	Carme Arnau. <i>Marginats a la novel·la catalana (1925–1939)</i> . Llor i Arbó o la influència de Dostoievski. Fundación Juan March. Madrid, 1981.
Arnau 1987a	Carme Arnau. «Crisi i represa de la novel·la.» <i>Història de la literatura catalana</i> . Volum n.º 10. Direcció a cura de Joaquim Molas. Ariel. Barcelona, 1987. Pp. 9–101.

- Arnau 1987b Carme Arnau. *Marginats i integrats en la novel·la catalana (1925–1938). Introducció a la novellística de Llor, Arbó, Soldevila i Trabal*. Edicions 62. Barcelona, 1987.
- Badia et al. 1994 Joan Badia i Daniel Cassany. «La classe de literatura, avui.» *Articles de Didàctica de la Llengua i la Literatura* n.º 1. Graó. Barcelona, 1994. Pp. 7–14.
- Bayo et al. 1992 Emili Bayo i Mercè Biosca. *Guia de lectura de Jesús Moncada. «Històries de la mà esquerra», «El Cafè de la Granota», «Camí de sirga»*. La Magrana. Barcelona, 1992.
- Beser 1966 Sergi Beser. Pròleg a Sebastià Juan Arbó. *Obra catalana completa*. Volum n.º 1: *Novelles de l'Ebre*. Edicions 62. Barcelona, 1966. Pp. 7–26.
- Bladé 1984 Artur Bladé Desumvila. *Viure a Tarragona. Fells d'un dietari (1966–1969)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1984.
- Bladé 1986 Artur Bladé Desumvila. *Viure a Tarragona. Fells d'un dietari (1970–1971)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1986.
- Bladé 1989 Artur Bladé Desumvila. *Viure a Tarragona. Fells d'un dietari (1972–1974)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1989.
- Bladé 1991 Artur Bladé Desumvila. *Viure a Tarragona. Fells d'un dietari (1975–1976)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1991.
- Bloom 1994 Harold Bloom. *The western canon. The books and school of the ages*. Harcourt Brace. Nova York, 1994.
- Bordons et al. 2004 Glòria Bordons i Ana Díaz–Plaja. Introducció a *Ensenyar literatura a secundària. Formant lectors crítics, motivats i cultes*. Coordinació a cura de Glòria Bordons i Ana Díaz–Plaja. Graó. Barcelona, 2004. Pp. 7–16.
- Brocà 1990 Salvador de Brocà. *Historia de la filosofia*. Universitat de Barcelona. Tarragona, 1990.
- Brocà 1997 Salvador de Brocà. *Les arrels romàntiques del present*. Edicions 62. Barcelona, 1997.
- Broch 1999 Àlex Broch. «Anys setanta i vuitanta. Una visió general del període.» *Literatura catalana contemporània*. Edició a cura de Glòria Bordons i Jaume Subirana. Proa i Universitat Oberta de Catalunya. Barcelona, 1999. Pp. 299–305.
- Caballé 1988 Jordi Caballé. «La formació d'un mite. Les Terres de l'Ebre.» Tesi de llicenciatura defensada a la Universitat de Barcelona en el dia 22.IX.1988.
- CALC 2006 Consell Assessor de la Llengua Catalana. *Llengua, interculturalitat i cohesió social*. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 2006.
- Calvino 1991 Italo Calvino. *Perché leggere i classici*. Mondadori. Milà, 1991.
- Campillo 1999 Maria Campillo. «L'experiència de l'exili i la prosa.» *Literatura catalana contemporània*. Edició a cura de Glòria Bordons i Jaume Subirana. Proa i Universitat Oberta de Catalunya. Barcelona, 1999. Pp. 210–216.
- Cònsul 1999 Isidor Cònsul. «El boom editorial, esclat de noms nous i nous narradors.» *Literatura catalana contemporània*. Edició a cura de Glòria Bordons i Jaume Subirana. Proa i Universitat Oberta de Catalunya. Barcelona, 1999. Pp. 385–391.

- Cònsul 2005 Isidor Cònsul. «"No badi, cregui'm, això dura poc." La mort en els contes de Jesús Moncada.» *Serra d'Or* n.º 550. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2005. Pp. 44–46.
- Contra et al. 1982 Dolors Contra Piñol i Anna M. Roca Poy. «Artur Bladé i Desumvila. Una obra com a testimoni.» *Treballs de la Secció de Filologia i Història Literària* n.º 3. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Tarragona, 1982. Pp. 215–277.
- Cuenca 1992 M. Josep Cuenca. *Teories gramaticals i ensenyament de llengües*. Tàndem. València, 1992.
- Entrambasaguas 1971–1973 Joaquín de Entrambasaguas. *Las mejores novelas contemporáneas*. Planeta. Barcelona, 1971–1973.
- Frayssinhes 2006 Sandrine Frayssinhes. «L'oeuvre de Jesús Moncada. Quand l'écriture devient mémoire.» Tesi doctoral defensada a la Université Paul Valéry, Montpellier, en el dia 28.x.2006.
- García 1996 Xavier García. *El meu Artur Bladé. 25 anys d'amistat*. El Mèdol. Tarragona, 1996.
- Genette 1991 Gérard Genette. *Fiction et diction*. Seuil. París, 1991.
- Girolamo 1995 Costanzo di Girolamo. «Tendències actuals de les teories de la literatura.» *Els Marges* n.º 53. Curial. Barcelona, 1995. Pp. 5–13.
- HLC Martí de Riquer, Antoni Comas i Joaquim Molas. *Història de la literatura catalana*. Ariel. Barcelona, 1964–1987.
- Kellogg 1975 John F. Kellogg. *Aspectos de alienación en la novelística de Sebastián Juan Arbó*. Southern California University. Los Angeles, 1975.
- LCC *Literatura catalana contemporània*. Edició a cura de Glòria Bordons i Jaume Subirana. Proa i Universitat Oberta de Catalunya. Barcelona, 1999.
- López 1975 Màrius López Albiol. «El mundo rural en la novela de Sebastián Juan Arbó.» Tesi de llicenciatura defensada a la Universitat de Barcelona en el dia 1.IX.1975.
- López 2002 Màrius López Albiol. «Sebastià Juan Arbó (1902–1984).» *Cent anys d'Arbó*. Coordinació a cura de Xabier Colinas Jáuregui. Ajuntament d'Amposta, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita i Consell Comarcal del Montsià. Sant Carles de la Ràpita, 2002. Pp. 17–45.
- Manent 1976 Albert Manent. *La literatura catalana a l'exili*. Curial. Barcelona, 1976.
- Manent 1987 Albert Manent. «Assaig, periodisme i memòries.» *Història de la literatura catalana*. Volum n.º 10. Direcció a cura de Joaquim Molas. Ariel. Barcelona, 1987. Pp. 103–127.
- Marina 2007 José Antonio Marina. «Leer poesía.» *Es. Estilos de vida* n.º 5. Godó. Barcelona, 2007. P. 26.
- Molas 1998 Joaquim Molas. «Necessitat i raons d'una proposta.» *Cànon literari. Ordre i subversió*. Edició a cura de Jaume Pont i Josep M. Sala–Valldaura. Institut d'Estudis Ilerdencs. Lleida, 1998. Pp. 129–138.
- Moncada 1988 Jesús Moncada. *Camí de sirga*. Edicions 62. Barcelona, 2004.
- Moran 1990 Josep Moran Ocerinjauregui. *Les homilies de Tortosa*. Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 1990.
- Moret 2005 Xavier Moret. *Jesús Moncada*. Associació d'Escriptors en Llengua Catalana. Barcelona, 2005.

- Moret–Coso 1999 Hèctor Moret–Coso. «Una aproximación a la obra literaria de Jesús Moncada.» *Cuadernos de Estudios Caspolinos* n.º 24. Institución Fernando el Católico–Centro de Estudios Comarcales del Bajo Aragón. Casp, 1999. Pp. 171–187.
- Niño 1988 Antonio Niño Rodríguez. *Cultura y diplomacia. Los hispanistas franceses y España (1875–1931)*. Casa de Velázquez, Consejo Superior de Investigaciones Científicas i Société des Hispanistes Français. Madrid, 1988.
- Nogales 1997–1998 Rosina Nogales. «Traducció literària. Aproximació teòrica i aplicació. Moncada, *El Cafè de la Granota*.» Treball de màster presentat a la Universitat de Barcelona en el curs 1997–1998.
- Pelegrí 1999 Iolanda Pelegrí. «La represa de la novella.» *Literatura catalana contemporània*. Edició a cura de Glòria Bordons i Jaume Subirana. Proa i Universitat Oberta de Catalunya. Barcelona, 1999. Pp. 180–187.
- Querol 1999 Enric Querol Coll. *Tortosa, república literària (1475–1800)*. Consell Comarcal del Baix Ebre. Tortosa, 1999.
- Querol 2006 Enric Querol Coll. *Estudis sobre cultura literària a Tortosa a l'edat moderna*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona, 2006.
- Rosales 1992 Emili Rosales. Introducció a Sebastià Juan Arbó. *Terres de l'Ebre. Obra catalana completa*. Volum n.º 1: «Terres de l'Ebre», «Camins de nit», «Tino Costa». Edició a cura d'Emili Rosales. Columna. Barcelona, 1992. Pp. 9–30.
- Sunyer 2005 Magí Sunyer. «Pàtria i exili. Els paradisos perduts d'Artur Bladé i Desumvila.» *La lliçó de l'Ebre. Conèixer Artur Bladé i Desumvila*. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. Flix, 2005. Pp. 9–24.
- Tasis 1935 Rafael Tasis Marca. *Una visió de conjunt de la novella catalana*. La Revista. Barcelona, 1935.
- Valldepérez 2004 Santi Valldepérez. *Natros! Gent i identitat de les Terres de l'Ebre*. Pòrtic. Barcelona, 2004.